ใจ แม้วัดในเมืองเขมรที่มีโบสถ์วิหาร พระพุทธรูปและเจดีย์ ก็รื้อเอาอิฐไปทำกำแพงเมืองบ้าง สร้างตึกและเก๋งที่อยู่ของญวนบ้าง พระพุทธรูป ที่เป็น ทองเหลืองก็เอาไป หลอม หล่อ เป็นปืนหลักปืน หามแล่น พวกพระยาพระเขมรตลอดจนไพร่ได้ความเดือดร้อนทั่วไป จนพวกเขมรที่ถูกใช้พากันคิดกบฏขึ้นหลายราย ญวนก็จัดการปราบปรามอย่างร้ายแรงจับพวกเขมรฆ่าเสียเป็นอันมาก

เนื่องจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จึงมักเกิดมีกิจการต่อเนื่อง คือมักจะสะสางกิจการต่าง ๆ เป็นต้นว่าวิธีจดทะเบียนทาส (ซึ่งเป็นอารยธรรมของเขมร ไทยเรานำเอามาใช้ ฉะนั้นจึงปรากฏว่าพวกทาสมักหนีไปทางสุโขทัย

ลักษณะการเป็นทาส

๑. ฐานที่เป็นลูกหนี้

๒. พวกที่ไม่มีไพร่ส่วยเสียคั่งค้างมากขึ้นทุกทีจึงได้ไปรับใช้แทน แล้วพวกข้าราชการก็นำมาใช้ในบ้านของตน

ด้วยเหตุนี้พอถึงรัชกาลใหม่ก็รีบ สะสางปัญหาเรื่อง พวกเลขอีกอย่างหนึ่ง คดีคั่งค้างเพราะไม่มีศาลที่จะฟ้อง ในสมัยนั้นต่างกระทรวงต่างมีศาล คือแล้วแต่คดีเกี่ยวข้องกับคนในกระทรวงใดก็ไปฟ้องในกระทรวงนั้น อีกประการหนึ่งการปกครองเรรวนมากมาแต่ครั้ง ปลาย

กรุงศรีอยุทธยา ฉะนั้นจึงมีธรรมเนียมอย่างหนึ่งก็คือมีการสะสางคดีให้เรียบร้อยเมื่อก่อนวันราชาภิเษก ต่อจากนี้ก็พระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ให้แก่เจ้านายและขุนนาง เช่นการตั้งกรมก็มีเจ้ากรมและปลัดกรมขึ้น ความมุ่งหมายเดิมก็หมายถึงการทหารมากกว่า แต่ต่อมาพวกเจ้ากรม และ ปลัดกรมเป็นคนสำรวจในท้องที่ที่มีพวกเลขของตัวอยู่ อีกอย่างหนึ่งเมื่อเปลี่ยนรัชชกาลก็มักส่งเจ้าพนักงานไปตรวจต้นไม้ตามสวนและตรวจนา

การเก็บภาษีนาก็มีการเก็บ ๒ วิธี คือจำนวนหางข้าวตามจำนวนคู่โคว่าสามารถไถได้เท่าไร นับเช่นนี้รัฐบาลมักเก็บแพง แต่ก็ออกตราแดงให้ซึ่งคล้ายกับใบโฉนดหรือใบแสดงการเป็นเจ้าของ อีกอย่างหนึ่งเก็บตามฟางลอยคือเก็บตามจำนวนตอข้าว คือถ้าปีไหนไม่ได้ปีนั้นก็ไม่ได้ทำและนานนั้นถ้าไม่ได้ทำถึง ๓ ปีติดกันก็เป็น อันขาดจากกรรมสิทธิ์ เพราะรัฐบาลเป็นแต่เพียงออกตราจองให้ (วิธีนี้แสดงให้เห็นว่าที่ดินให้เป็น Nationism)

นอกจากนี้มีการตั้งกรมพระราชวังบวรฯ การตั้งพระราชวังบวรฯ นี้มีมาแต่ครั้งแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ

ทำไมจึงเรียกว่าวังหน้า

๑. ในครั้งแผ่นดินพระมหาจักรพรรดินั้น คนมักเรียกวังจันทร์เกษมที่ประทับพระนเรศวรว่าวังหน้าและเรียกวังพระมหาจักรพรรดิว่าวังหลวง

๒. เป็นเพราะพระมหาอุปราชมักจะเป็นทัพหน้าเสมอ

การสืบสันตติวงศ์ของไทยนั้นตามปกติมักสืบจากพี่มาหาน้อง รัชกาลที่ ๑ จึงได้ยกพระราชอนุชาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ เพราะเป็นคู่รักคู่ใคร่ รัชกาลที่ ๒ ก็ได้ยกพระราชอนุชาเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ ส่วนรัชกาลที่ ๓ ไม่มีน้องจึงตั้งให้อาว์เป็น พอถึงรัชกาลที่ ๔ นั้นตั้งน้องเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ แต่ดวงชาตาน้องมีวาสนาดีกว่า จึงได้สถาปนาเป็นพระปิ่นเกล้า ในเวลานั้นเปรียบเหมือนมีเจ้าแผ่นดิน ๒ องค์ แต่กรมพระราชวังบวร ฯ ทุก ๆ พระองค์มักสิ้นพระชนม์เสียก่อนจึงไม่เกิดความยุ่งอยาก มาในรัชกาลที่ ๕ เกิดขลุกขลักขึ้น จึงได้เลิกประเพณีเดิมเสีย

เมื่อปราบปรามเจ้าฟ้าเหม็นเสร็จแล้ว จึงได้จัดการเตรียมรบพะม่าได้คิดใกล้เกลี่ยกับองค์เชียงสือ

ประวัติสังเขปราชวงศ์ญวน เหียวหูเบือง

มีลูกรวม ๕ องค์

๑. ดิกมู ๒. คางเบื้อง ๓. เทิงกลาง ๔. เชี่ยงสุ่น ๕. ทางหวางตน คางเบื้องมีลูก ๓ คน คือ ๑. ยาบา ๒. เชียงสือ ๓. หมัน

ราชวงศ์นี้มีอำนาจจริงจังอยู่ที่กรุงเว้ แต่ทางตังเกี๋ยนั้นมีอุปราชครอง ซึ่งมักจะวางตนเป็นอิสสระ กรุงเว้นั้นอยู่ในที่ ๆ กันดารที่สุด

เมื่อเหียวหูเบืองตาย ตีกมูตายและดางเบืองตาย ราชสมบัติก็ตกแก่เทิงกลาง เพราะได้รับความสนับสนุนจากพ่อเลี้ยงชื่อกวักภอ เนื่องจากราษฎรไม่พอใจจึงได้เกิดกบฏขึ้น หัวหน้ากบฏ ชื่อ หยาดค่ำ เริ่มกบฏที่เมืองกุยเยิน โดยอ้างว่าจะให้ทางหวางตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หยาดค่ำล้อมเมือง จับได้ผู้สำเร็จราชการและจับทางหวางตนไปด้วย

เมื่อหยาดค่ำจับหวางตนไปได้ แล้วก็ทำท่าจะ ตั้งให้เป็น พระเจ้าแผ่นดินแต่หวางตนหนีไปได้ ไปหาองค์เทินกลางกับองค์เชียงสือที่ไซ่ง่อนแล้วคิดกันจะยกให้หวางตนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ยังไม่ทันจะยก หยาดค่ำได้ตั้งตนเป็น พระเจ้าแผ่นดิน ชื่อ ไกเซินยกมาตีไซ่ง่อนแตก ฆ่าพวกเจ้านาย รอดไปได้แต่องค์เชียงสือ ๆ ได้หนีไปเมืองบันทายมาศ แล้วเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่กรุงเทพ ฯ

ไกเซินได้ตั้งให้น้องชื่อ ดิงเมือง ครองเมืองไซ่ง่อน ตัวเองกลับไปอยู่เมืองกุยเยินตามเดิม พระพุทธยอดฟ้าเห็นว่าถ้าส่งกองทัพไปช่วยปราบปรามญวนแล้ว บางทีจะเป็นประโยชน์แก่ไทยบ้าง ได้ให้พระยานครสวรรค์ยกกองทัพไปช่วย พระยานครสวรรค์ได้ยกกองทัพเรือไปตีกองทัพเรือพวกกบฏหลายหน แต่ถูกสงสัยว่าเป็นใจกับพวกกบฏ ถูกเรียกกลับและถูกลงโทษ ครั้งที่ ๒ ให้พระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพหริรักษ์ยกกองทัพเรือไปอีก ครั้งแรกตีพวกญวนแตกหนี พอเห็นได้ชัยชนะ ไทยก็พากันเหลิงเลี้ยงกันสนุกสนาน ไม่ระวังค่าย ญวนยกมาล้อมตีค่ายพวกไทยตายเสียหายมาก เมื่อกลับ

มาแล้วพระพุทธยอดฟ้าทรงพระพิโรธมาก ได้มีดำรัสสั่งให้จองจำไว้ แล้วต่อมาพระพี่นางทูลขอโทษ ระหว่างนั้นศึกพะม่ามาติดพันจึงไม่มีโอกาสไปช่วยรบ

ต่อมาองค์เชียงสือได้รู้เรื่องจากพวกบาดหลวงสอนศาสนา ชื่อบาดหลวงบิชชอบกินโย และบาดหลวงอาทรัง ได้ตกลงว่าถ้าฝรั่งเศสให้ยืมเงิน ๑,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญแล้ว (คือคิดเป็นเครื่องอาวุธครึ่งหนึ่งกับตัวเงิน ๕๐๐,๐๐๐ เหรียญ)

๑. องค์เชียงสือจะให้เมืองกรุน เกาะ ๒-๓ เกาะข้างฝั่งทะเลยาว ๑๒ กิโลเมตร

๒. ถ้าแม้ว่าฝรั่งเศสถูกข้าศึกย่ำยีจะยกไปช่วย

๓. ส่งลูกชายใหญ่ขององค์เชียงสือให้ไปเล่าเรียนในฝรั่งเศส

เมื่อทำกันเรียบร้อยแล้วแต่ยังไม่ได้เซ็นสัญญา ก็เกิด French Revolution ขึ้น แต่บาดหลวงกินโยช่วยเหลือไปจ้างพวก Adventurers ประมาณ ๓๐ คนมาออกความคิดช่วยองค์เชียงสือต่อสู้ เมื่อนัดแนะกันเสร็จแล้ว องค์เชียงสือก็หนีออกจากกรุงเทพ ฯ โดยทางเรือสำเภา กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงทราบก็ออกติดตามไป แต่ไม่ทัน พอกลับมาตอนเช้าเข้าเฝ้ารัชชกาลที่ ๑ ทูลขอติดตาม แต่รัชชกาลที่ ๑ ไม่ยอม กรมพระราชวังบวร ฯ ไม่พอพระทัยและทำนายว่าถ้าต่อไปแล้วลูกหลานจะลำบากเพราะญวน ส่วนรัชชกาลที่ ๑ เห็นว่าการทำเช่นนี้จะเป็นประโยชน์ใหญ่หลวงต่อไป ความเห็นนี้ถูกทั้งสองฝ่าย

ผลที่ได้รับ

๑. ตลอดรัชชกาลที่ ๑ ได้รับความสุขเรื่อยมา,

๒. พอรัชชกาลที่ ๒ เกิดความลำบากเรื่อยมา พวกญวนพยายามทำการขัดขวางต่าง ๆ

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี นักองค์ตน (สมเด็จพระนารายณ์ราชา) เจ้ากรุงกัมพูชาวิวาทกับน้องชายชื่อ นักองค์โนน (พระรามราชา) พระรามราชาสู้ไม่ได้ก็หนีเข้ามาพึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรี ๆ เขียนสำส์นไปทวงบรรณาการพวกเขมร ๆ ไม่ยอมส่ง จึงตั้งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์ยกกองทัพไปตี พอตีได้หน่อยหนึ่งก็ได้ข่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตที่นครศรีธรรมราช จึงยกทัพกลับ ต่อมาพระเจ้ากรุงธน ฯ ยกไปทางเรือให้เจ้าพระยาจักรียกไปทางบก ตีได้แล้วให้พระรามราชาเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชา ต่อมาพระนารายณ์หันไปพึ่งญวนไม่ได้เพราะกำลังเกิดกบฏไกเซิน จึงเข้ามาในเขมรยอมยกราชสมบัติให้แก่พระรามราชา พระเจ้ากรุงธนบุรีคิดจะแบ่งอำนาจเขมร จึงให้พระนารายณ์ราชาเป็นพระมหาอุปโยราช นักองค์ธรรมเป็นพระมหาอุปราช

ต่อมาพระมหาอุปโยราชทิวงคตลงเฉย ๆ แต่ต่อมาพระมหาอุปราชก็ทิวงคตลงอีก พวกขุนนางฝ่ายพระนารายณ์ราชาโกรธแค้นจับพระรามราชาถ่วงน้ำ ผู้จะครองแผ่นดินต่อไปก็ไม่มี อัครมหาเสนาบดีชื่อ ฟ้าทะละหะ (มู) อยากเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงไปฝักใฝ่กับ

ญวน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบก็ให้สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ไปตี แต่เผอิญเกิดยุกเข็ญในกรุงธน ฯ จึงต้องรีบกลับ

ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ได้ให้เจ้าพระยายมราช (อภัยภูเบศร์) ไปเป็นผู้สำเร็จราชการช่วยนักองค์เองครองกัมพูชา กรมพระราชวังบวร ฯ ได้รับเอานักองค์อินักองค์เภามาเป็นสนม ต่อมานักองค์เองเจริญไวขึ้น รัชกาลที่ ๑ จึงให้ไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมร แล้วให้เจ้าพระยายมราช (ปก) ไปช่วยว่าราชการแทน นักองค์เองครองอยู่ ๔ ปีก็สิ้นพระชนม์ มีราชบุตรองค์เดียวยังเด็กอยู่ชื่อนักองค์จันทน์ เนื่องจากพระรามราชา (นักองค์เอง) ไม่ลงรอยกับเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) พระพุทธยอดฟ้า ฯ จึงขอแบ่งมณฑลพะตะบองให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ครอง

นักองค์จันทน์อยู่ในเมืองเขมรแต่เด็ก ๆ ถูกอบรมให้เกลียดไทย ต่อมาเจ้าพระยายมราช (ปก) ได้นำมาเฝ้าพระพุทธยอดฟ้า ฯ เพื่อขอให้ทรงตั้งเป็นเจ้าแผ่นดิน ก็เกิดเหตุ ๓ ข้อ ซึ่งเนื่องมาจากถูกอบรมมาแต่เดิมให้ไปเข้ากับญวนและห่างเหินจากไทย จึงเป็นเหตุให้ญวนเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทย

นักองค์จันทน์เห็นว่าพอจะอาศัยญวนได้แล้ว เพราะว่าเวลานั้นองค์เชียงสือตั้งตนได้แล้ว เขมรนั้นไม่มีคุณความสามารถที่จะปกครองตนและตั้งตนให้เป็นอิสสรภาพได้ จึงได้หันไปหาองค์ต๋ากุน

องค์ต๋ากุนนี้เป็นกำลังสำคัญขององค์เชียงสือในการกู้ราชสมบัติ

เมื่อได้ครองราชสมบัติแล้ว องค์เชียงสือจึงได้ตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนเป็นคนโหดร้ายมาก เป็นคนต้นคิดไม่ให้ญวนส่งดอกไม้ทองเงินมาให้ไทย และคิดสนับสนุนพวกขุนนางเขมรที่ไม่เข้าข้างไทย พระอุทัยราชา (นักองค์จันทน์) จึงไปฝักใฝ่กับพวกญวน

สาเหตุพระอุทัยราชาโกรธรัชชกาลที่ ๑

๑. เมื่อจะกลับไปเขมร ไม่ได้ให้เสนาบดีเบิกตัวตามธรรมเนียม พาพรรคพวกเข้าไปเฝ้าโดยพละคน พระพุทธยอดฟ้าฯตรัสบริภาษเอาก็ได้รับความอดสู

๒. ทูลขอนักองค์อิ่นักองค์เภาไปด้วย รัชชกาลที่๑ไม่พระราชทาน

๓. เกิดวิวาทกับพระยาเดโช ๆ หนีมาพึ่งกรุงเทพ ฯ ส่งสำสั้นมากราบทูลขอ รัชชกาลที่ ๑ ไม่ทรงโปรดประทาน

สำเหตุนี้เป็นสาเหตุขั้นแรกที่พระอุทัยราชาโกรธไทย พอพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ ขึ้นครองราชย์ก็เกิดเหตุหลายประการ เกิดกบฏขึ้นในเมือง ๑ พะม่าตีเมืองถลาง ๑ และเขมรก็พยายามทำจุ้นจ้านขึ้นบ้าง รัชชกาลที่ ๒ จึงจำต้องเอาน้ำเย็นเข้าลูบ เพื่อรักษาสันติภาพทางเมืองตะวันออก

ไทยได้เกณฑ์กำลังเขมรมาช่วยรบพะม่า ความจริงเพื่อจะลองดูว่า เขมรจะคิดทำร้ายไทยหรือไม่ และเพื่อตัดกำลังเขมรไม่ให้คิดร้ายข้างหลัง สมเด็จพระอุทัยราชาทำเฉยเสีย พวกขุนนางมีเจ้าพระยา

ยมราช พระยาสวรรคโลก กลัวผิดจึงเกณฑ์กองทัพ สมเด็จพระอุทัยราชาก็พาลหาเหตุจับเจ้าพระยายมราชฆ่า พระยาสวรรคโลกและพระยารามเดโช (ที่พระตะบอง) หนีมาเมืองไทย สมเด็จพระอุทัยราชาเห็นได้ท่าก็บอกมายังกรุงว่าเกิดกบฏในเมือง และพวกญวนได้มาช่วยปราบกบฏ ทางกรุงส่งพระยาสีหราชรองเมืองไปไต่สวน แต่สมเด็จพระอุทัยราชาก็ไม่พูดจาที่เดียว ท่านมหาอุปโยราชและมหาอุปราชก็หนีมาพึ่งไทย ทางกรุงเทพ ฯ เห็นไม่เข้าที จึงแต่งให้เจ้าพระยายมราชยกทัพไป กองหนึ่ง เพื่อไปไกล่เกลี่ยระหว่างพระมหาอุปโยราชกับสมเด็จพระอุทัยราชา เจ้าพระยายมราชเกรงสมเด็จพระอุทัยราชาจะตื่นจึงให้ทูตไปบอกความประสงค์ ฝ่ายญวนส่งกองทัพให้ทิมเติงกรันคุมมา การทำเช่นนี้ทำให้เขมรข้อแข็ง สมเด็จพระอุทัยราชาพอรู้ก็หนีไปอยู่กับองค์ตำกุนที่ไซ่ง่อน เจ้าพระยายมราชรออยู่ที่บันทายเพ็ชร์เป็นเวลานานจนสะเบียงอาหารชักจะขัดสน เกรงว่าญวนจะนำกองทัพเรือมาตีในฤดูน้ำ ก็เลยถอยทัพกลับ

เมื่อพระชนน์ของพระเจ้าเวียดนามสิ้นพระชนม์ ไทยก็ส่งทูตไปคำนับศพ ญวนเขียนศุภอักษรส่งมากับทูตว่าเกิดเหตุทั้งนี้เพราะพระมหาอุปโยราช (นักองค์สงวน)

ต่อมาญวนส่งมาขอให้ไทยแต่งขุนนางผู้ใหญ่มาไกล่เกลี่ยกันที่ไซ่ง่อน พระอุทัยราชา (นักองค์จันทน์) ก็มาตั้งเมืองใหม่ที่ตอนใต้ ญวนได้แผ่อำนาจมาในเขมรทุกที ๆ จนถึงกับองค์ตำกุนยกกองทหาร

มาคุม ญวนได้ให้ทหาร ๑ กองในความควบคุมของ องค์โตโห มาประจำอยู่ในเขมร ต่อมาพระอุทัยราชาเสียตายเมืองพะตะบอง จึงปรึกษาองค์โตโห ๆ จึงได้ให้ฟ้าทะละหะยกไปทำที่จะไปเก็บขี้ค้างคาวและน้ำมันศิลา แต่ถูกชาวเมืองตีแตกกลับไป พวกญวนได้มีจดหมายฟ้องไปกรุงว่าชาวเมืองพะตะบองเหลวไหล ไทยจึงส่งทูตไปเจรจากับองค์ตำกุนที่เมืองไซ่ง่อน

เมื่อทูตไทยจะกลับองค์เชียงสือได้ให้พระชัยราชาไปอยู่เขมรตามเดิม เวลากลับมาเกิดเรื่องอีก คือ เมืองอาเตียนเป็นเมืองหัวต่อระหว่างไทยกับญวน ไทยมักจะตั้งพระยาราชาเศรษฐีไปปกครองเสมอ องค์เชียงสือได้ให้ญวนมาครองแล้วจึงมีศุภอักษรมาขอทีหลัง ไทยเกรงจะมีปรปักษ์อีกทางหนึ่งจึงทำเฉยเสีย

พอสิ้นรัชชกาลองค์เชียงสือ ก็ถึงรัชชกาลพระเจ้ามินบาง พะม่าได้ชักชวนมินบางให้มารบกับไทย พระเจ้ามินบางได้ปรึกษาข้าราชการ องค์ตำกุนได้หนุนให้รบไทย <u>แต่องเตโว</u> เสนาบดีต่างประเทศห้ามไม่ให้รบ มินบางก็เห็นด้วย

<u>เมืองไทรบุรี</u>

เป็นเมืองของไทยแท้ ไทยได้สร้างเอง ต่อมามีพวกแขกอพยพมาตั้งอยู่คนไทยก็น้อยไป แต่ก็คงอยู่ในอำนาจไทยจนสิ้นวงศ์สุโขทัย ต่อมาพวกนั้นนับถือศาสนาอิสลาม ฉะนั้นจึงห่างเหินไปจากไทย และขาด

จากไทยเมื่อปลายแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ ต่อมากรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชชกาลที่ ๑ ยกไปตีเมืองปัตตานี อับดุลบุรามสครองเจ้าเมืองไทรบุรีตกใจจึงเอาเกาะหมากไปทำสัญญาให้แก่อังกฤษ โดยสัญญาว่า อังกฤษจะช่วยไม่ให้ไทยมารังแกเมืองไทร แต่อังกฤษหายอมช่วยไม่ เป็นแต่ให้เงินค่าเช่าปีละ ๔๐๐ เหรียญ ต่อมาจึงขึ้นกับไทย อังกฤษก็คงครองเกาะหมาก ต่อมามีพวกโจรสลัดมากมาย พวกเกาะหมากจำต้องรับอาหารจากฝั่ง ก็มักถูกพวกโจรสลัดตีชิง อังกฤษเลยหาว่า พระยาไทรบุรีสนับสนุนโจรสลัด เกิดรบกัน ผลที่สุดอังกฤษรบกับพระยาไทรบุรี อังกฤษยึดได้ฝั่งชายทะเลตรงข้ามกับเกาะหมาก และยอมให้ค่าเช่าปีละ ๖,๐๐๐ เหรียญ พระยาไทรมีลูก ๒ คน คือปะแงรัน ๑ มะโง่น ๑ สองพี่น้องเกิดทะเลาะกันเรื่องส่วยเมืองหนึ่ง ไทยส่งเจ้าเมืองพัทลุงไปเกลี้ยกล่อม แต่ไม่เป็นผล ผลที่สุดต้องแยกอาณาจักรเป็น ๒ ส่วน คือ สตูล ๑ ไทรบุรี ๑ เมืองสตูลนั้นผักใฝ่กับไทย ไทรบุรีไปฝักใฝ่กับพะม่า จีนลิ้งหอยจับเรือได้ลำหนึ่งพร้อมกับทูตและสาส์นและได้ความว่าเมืองไทรบุรีเอาใจออกหากจากไทย จะช่วยพะม่าตีเมืองไทยทางแหลมมะลายู ไทยได้เตรียมการป้องกัน คือ เกณฑ์ทหารไปตั้งอยู่ที่เมืองสตูล ต่อมาไทยคิดปราบพระยาไทรปะแงรัน จึงได้เตรียมกองทัพใหญ่ที่นครศรีธรรมราช อ้างเหตุว่าจะไปเมืองมริดเมืองทะวาย และเกณฑ์ให้เมืองไทรบุรีเตรียมสะเบียงอาหาร แล้ว

ไทยก็ยกกองทัพไปตีเมืองไทรบุรี พระยาไทรหนีไปอยู่เกาะหมาก ไทยจึงตั้งให้น้องเจ้าพระยานครชื่อน้อยเป็นเจ้าเมือง

ประจวบกับเวลานั้น จอรันคลอเพิกเข้ามาเมืองไทย พอดีมาอยู่ที่เกาะหมากด้วยความมุ่งหมาย ๓ ประการ คือ

๑. ให้เจริญทางไมตรี เพื่อการค้าขาย

๒. ให้ติดต่อกันได้เมื่อมีเหตุจำเป็น

๓. ขอซื้อและจำหน่ายสินค้าได้โดยจะยอมเสียภาษีตามควร แต่มาเกิดอุปสรรคหลายประการจึงไม่สำเร็จ ทั้งนี้เพราะ

๑. คลอเพิกมาที่เกาะหมาก เจ้าเมืองเกาะหมากได้ให้มาพูดเรื่องเกาะหมากกับพระยาไทรบุรีปะแงะรัน ไทยไม่ยอมตามขอร้อง

๒. ตัวคลอเพิกเองพอเข้ามาก็ดูถูกไทยเสียแต่ต้นมือ แสดงกิริยาไม่สุภาพ ไทยก็ไม่ลงรอยกับคลอเพิก

คลอเพิกได้เข้ามาในรัชชกาลที่ ๒ ได้ทรงรับรองดีและได้มีการเจรจาเรื่องการค้าขาย แต่ก็เกิดอุปสรรคอีก คือ

๑. ล่ามของคลอเพิกเป็นคนสำละเลว ไทยไม่ยอมให้ล่ามเข้าเฝ้า ล่ามไทยใช้พวกกฎีจีน ต้องแปลกันไปตั้ง ๒-๓ ทอด

๒. พวกล่ามเหล่านี้แก่งแย่งกันเรื่องรางวัลจนถึงด่ากัน คลอเพิกก็เกิดดูถูกขุนนางไทยว่ามีแต่คนโลภ

๓. พวกขุนนางผู้ใหญ่ที่มารับรองก็ไม่สวมเสื้อ และค้าขายหาประโยชน์เข้าตน คลอเพิกจึงรังเกียจ

ทูตเมืองหมาเก๊า ชื่อ กาลส์ ได้นำเครื่องบรรณาการ มาถวายรัชกาลที่ ๒ ได้โปรดให้ตั้งบ้านเรือนข้างบ้านเจ้าพระยาคลัง ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเดือนละ ๒ ชั่ง ทูตอยู่ครึ่งนึกเพื่อ

๑. ซื้อน้ำตาลส่งไปขายทางเกาะหมาก

๒. มาพิจารณาการค้าขาย

๓. เพื่อให้สนิทสนมกับเจ้านาย

ต่อมาออกไปอีกเมื่อกลับมาคราวนี้มาขอตั้งกงสุล รัชกาลที่ ๒ อนุญาตให้ตั้งที่บ้านองค์เชียงสือเก่า พอคลอเพิกกลับมาก็กระตือรือร้นขอตั้งกงสุลบ้าง แต่พูดเอาเปรียบเป็นต้นว่าขอลดค่าภาษีเป็นต้น ไทยยอมแต่ให้สัญญาว่าต้องมีเรือเข้ามาในเมืองไทย ๑๒ ลำ คลอเพิกก็สัญญาไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งไทยขอซื้อปืน คลอเพิกว่าจะจัดหาให้แต่ห้ามไม่ให้ใช้ยิงชาติที่เป็นสัมพันธมิตรกับอังกฤษ

เกิดเหตุอีกอย่างหนึ่ง คลอเพิกได้มาในเรือแมคคอนอล ฉะนั้นไทยไม่เก็บภาษีเพราะถือว่าเป็นเรือทูต และกัปตันเรือนำเอาสินค้ามาขายมากมาย ไทยต่อว่าคลอเพิก ๆ ก็โกรธ ต่อมาได้ความว่าจริงอย่างไทยว่า จึงไล่แมคคอนอล ๆ ก็มาหาไทยบอกว่าคลอเพิกวัดร่องน้ำและพูดว่าเรือรบ ๒-๓ ลำก็จะมาตีได้ ไทยรู้ก็ทำเฉยเสีย เวลาตอบจดหมายอุปราชอินเดียนั้นไทยให้เสนาบดีตอบไป คลอเพิกไม่พอใจเสนาบดีไทย ว่าเสนาบดีฟ้องคลอเพิกต่ออุปราชถึงเรื่องหมิ่นประมาทและหยั่งร่องน้ำ

ต่อมาครอเฟิกเป็นทูตไปเมืองญวน ถูกญวนปฏิเสธทันที ครอเฟิกจึงรู้นิสสัยไทยและรักไทย เวลาที่ได้มาเป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์ก็ช่วยเหลือเรือค้าขาย และจัดการรายงานเรื่องพะม่าชวนญวนมารบไทย

องค์ต๋ากุนได้ทราบข่าวว่า ทางแหลมมะลายูมีรังนกมาก ก็อยากได้ไปขายทางเมืองจีน จึงแต่งขุนนางญวน ๒—๓ คน มาตรวจที่เกาะหมาก พอมาพบพะม่าๆ ก็ชวนไปซื้อสินค้าในเมืองพะม่า ๆ รับรองอย่างดี และอ้างว่าเป็นทูต แล้วพะม่าก็ส่งทูตพะม่าตอบแทน เวลานั้นรัชชกาลมินบางพะม่าชวนรบไทย แต่ไม่ได้ผล

อหิวาตกโรค

ใน ร.ศ. ๖๓ เกิดอหิวาตกโรคผู้คนตายมากมาย ถึงกับทำพิธีบำรุงขวัญเรียกว่า อาพาธพินาศพวกชาววังมักต้องสวดมนตร์ทุกวันรัชชกาลที่ ๒ ไปฟัง เห็นสวดผิดเพี้ยนไปมาก จึงจัดให้มีสังคายนาและอีกอย่างหนึ่งคนจนลงมาก จึงปลูกโรงทานไว้ตามประตูวัง มีเด็กมาเล่นเจี๊ยวจ๊าว จึงคิดว่า ควรจะให้เด็กพวกนี้เรียนหนังสือ เพราะอยู่ว่างๆ จึงได้ตั้งโรงทานเป็นโรงเรียน และอยู่ใกล้สวนกุหลาบจึงให้ชื่อว่าโรงเรียน สวนกุหลาบ

ศิลปะ

ศิลปะเป็นเครื่องหมายแห่งอารยธรรมของชาติๆ ที่เจริญแล้วต้อง

มีศิลปะของตนเอง เมื่อพลเมืองมีอารยธรรมสูงสุดแล้วจึงบังเกิดศิลปะ ตามธรรมดาประเทศใดมีศิลปะสูงสุดแล้ว ก็ถึงความเสื่อม

๑. ศิลปะนั้นเป็นเครื่องประดับใจ ไม่ใช่มาจากความคิด

๒. อาจจะเกิดมาจากความเวทนา เมื่อเราอยู่ในสุขเวทนาหรือทุกขเวทนานั้น อาจทำให้เกิดศิลปะขึ้นได้ (เช่น คนตายทำเมรุ)

การวาดเขียน

ไทยคงจะมีมานานแล้ว ถนกของไทยคงจะมีมาแต่กรุงศรีฯ เมื่อสุโขทัยยังไม่มีศิลปะของตนเอง จึงต้องอาศัยของ (ขอม-อินเดีย-กรีก) ศิลปะของวัดไทยคล้ายแบบของอินเดีย คือ โบสถ์สร้างเป็นท่านองเขาไกลาส แต่ความเจริญในทางศิลปะในเมืองไชยานั้น เราเอามาจากศรีวิชัย ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าไทยได้ Influence ในทางเขียนกนกมาจากศรีวิชัยมาก แต่คงมาปะปนกับพะม่า

พวกอินเดียออกแบบการสร้างยอดเสา มาจากดอกลำโพง และดอกบัว และไทยได้เอารูปดอกบัวมาใช้ ตามวัดมักจะมีรูปภาพเขียน แต่ครั้งกรุงเก่าไม่ปรากฏว่าในเวลานั้นมีใครมีฝีมือเยี่ยม เพราะว่าไม่มีใครอุปการะ และทั้งพะม่าได้กวาดต้อนช่างที่มีฝีมือดีๆไปเสียหมด ต่อมาถึงช่างสมัยรัชชกาลที่ ๑ ช่างสมัยนี้ได้ลอกแบบมาจากสมัยพระ

เจ้าบรมโกฏฐ์ ในสมัยรัชชกาลที่ ๑ นี้ช่างมีฝีมือในทาง

๑. การเขียนลายทอง

๒. การประดับมุกด์

๓. ลวดลายชะนิดหนึ่งซึ่งเอาแบบมาจากจีนเรียกว่าลายก้ามะลอ

ลายทองในรัชชกาลที่ ๑ นั้นตัว Figure ต่างๆ ที่มีอยู่นั้นใหญ่มาก เขียนตัวเดียวเต็มตู้ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะมีช่างน้อยและรีบเร่งให้ช่างเขียนแล้วเสร็จเร็วที่สุดที่จะเร็วได้ ฉะนั้นลายทองจึงเขียนรูปตัวโต ๆ

ครั้นต่อมาถึงรัชชกาลที่ ๒ ได้ทรงฟื้นวิชาแผนกนี้ ทั้งรัชชกาลที่ ๒ เองก็ทรงสามารถในทางแกะสลักวาดเขียน และการแต่งหนังสือ เวลานั้นศึกสงครามกับพะม่าค่อยมีน้อยลง จึงมีเวลาทำได้อย่างปราณีต เพื่อจะอวดพะม่า ในสมัยนั้นมักจะทำรูปห่าง ๆ และใหญ่ ๆ แล้วเขียนลายละเอียดบรรจุช่องว่าง

ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๓ ช่างค่อยมีฝีมือขึ้นและทำได้ละเอียดดียิ่งขึ้น ส่วนการทำก้ามะลอนั้น ในสมัยนี้ไม่นิยม ฉะนั้นจึงมิได้ทำกันมากเหมือนในรัชชกาลที่ ๑

การสลัก

ได้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา รัชชกาลที่ ๒ ได้เคยเสด็จไปเมืองเหนือ ได้นำเอาตัวอย่างทางเหนือมาใช้ พระองค์ก็ทรงเอาพระทัยใส่มาก ในสมัยนี้การแกะสลักทำได้งามกว่าสมัยก่อน

การประดับมุกด์

คงมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา พระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงเทพ ฯ ได้เริ่มจัดการทำนุบำรุงแต่ทะว่าไม่ค่อยงาม มาในรัชชกาลที่ ๒ ก็ได้พยายามอีกแต่ก็ยังไม่ค่อยงาม ต่อมาในรัชชกาลที่๔—๕นับว่าทำได้สวยที่สุดและดีที่สุดในโลก

การทำเครื่องถม

เป็นแบบที่ได้มาแต่ครั้งแผ่นดินพระบรมโกฏฐ์ ในสมัยพระเจ้าบรมโกฏฐ์นั้น ฝีมือในเชิงทำถมนี้นับว่าเป็นยอดเยี่ยม เพราะรูปภาพที่เขียนลงไปนั้นดูคล้าย ๆ กับมีวิญญาณทุกอย่าง พอสิ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาการถมก็เสื่อมลง รัชชกาลที่ ๑ ได้พยายามที่จะทำนุบำรุงอีก แต่ก็ไม่เป็นผล มาในรัชชกาลที่ ๒ ได้พยายามที่จะทำนุบำรุงการทำถมชุบทอง และเวลานั้นประจวบกับเจ้าพระยานครฯ(น้อย) เข้ามาในกรุงด้วย จึงได้พระราชทานให้ช่างไปเมืองนครศรีธรรมราช ชาวนครศรีธรรมราชจึงมีฝีในการทำถมมาจนทุกวันนี้

การเขียนภาพ

ช่างเขียนภาพที่สำคัญในรัชชกาลที่ ๒ ก็คือ <u>ท่านอาจารย์นาค</u> ภาพที่เขียนอย่างเต็มฝีมือก็คือภาพที่เขียนที่ฝาผนังวัดเชตุพน และต่อ

มาที่มีชื่อก็คือ ขรัวตาอินโข่ง ในรัชกาลที่ ๓ ได้เขียนภาพพงศาวดารไทยในหอพระปรมานุสสรณ์ การเขียนนั้นแกใช้สีน้ำเงินมาก ทำให้ภาพเย็นตาดี แต่รูปคนยังไม่ค่อยได้ส่วนดี

ละคร

ละครนี้เป็นศิลปะอันหนึ่งที่เนื่องมาจากรำ ๆ นั้นเป็นของสำคัญของสัตว์ทั้งปวง ใช่ว่าจะมีแต่ของมนุษย์ แม้แต่สัตว์เช่นนกยูง, ไก่ ฯลฯ ก็มี ทั้งนี้ก็เนื่องจากเมื่อความสุขเข้าเร้าอารมณ์ อยากจะแสดงให้คนอื่นรู้ว่าตัวสุขีจึงได้ลิงโลดเต้นรำ เวลาทุกข์ก็แสดงอาการให้เขาเห็นเช่นเดียวกัน ต่อมามีคนคอยสังเกตอาการเหล่านี้แล้วจดไว้เป็นตำรับตำรา ต่อมาได้มีผู้ฝึกหัดแสดงตามตำรับนั้นแต่ดัดแปลงให้งามขึ้นกว่าเดิม ท่าไหนเห็นว่าไม่ดีก็ดัดแปลงให้ดีขึ้น และต่อมาคนนิยมจึงได้มีการฝึกหัดกันทั่วไป และเรียกกันว่ารำหรือฟ้อน

การฟ้อนหรือรำของไทยมีอยู่ ๒ อย่างคือ

๑. ใช้เท้าแต่น้อยใช้มือมาก คือมักจะเป็นท่าทางที่แสดงตลกมากกว่าที่จะทำให้สวย เป็นการแสดงศิลปะของไทยแท้ เช่นรำแม่ศรี

๒. เมื่อไทยเราตั้งอยู่ในดินแดนนี้ได้รับอารยธรรมการฟ้อนรำมาจากอินเดีย แล้วคัดมาใช้ในบ้านเมืองเรา เช่น โขนเป็นต้น

สาเหตุที่เกิดการฟ้อนรำขึ้นนี้มีเรื่องจากอินเดียเล่ากันว่า พระอิศวรทรงทราบว่า โยคี ทั้งหญิงชายพากันประพฤติแต่อธรรม จึงคิด

จะไปปราบพวกนั้น แต่พวกนั้นเป็นผู้ที่มีฤทธิ์มากจะปราบตามธรรมดาลำบาก จึงได้ชวนพระนารายณ์จำแลงกายไปเมืองมนุษย์ พระนารายณ์ปลอมเป็นหญิง พระอิศวรปลอมเป็นชาย พวกชาวบ้านนั้นพอเห็นรูปแปลงของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสองก็หลงพากันวิ่งตามไปเป็นแถว บ้านนั้นเกิดปั่นป่วนขึ้น ต่อมาพวกนั้นคิดจะฆ่าพระผู้เป็นเจ้าทั้งสอง เพราะทำให้บ้านเมืองเกิดปั่นป่วน แต่เมื่อรบกันพวกนั้นสู้ไม่ได้จึงปล่อยให้เสือมากัด แต่ก็ถูกพระอิศวรจับฟาดตายแล้วเอาทำเป็นผ้าคาดพุง พวกนั้นให้พระยานาคราชมารบก็ถูกพระอิศวรจับได้ และได้จับเอามาทำเป็นสังวาลเสีย ต่อมามียักษ์ค่อมตนหนึ่งมารบก็ถูกพระอิศวรจับฟาดและขึ้นเหยียบอกแล้วยืนรำอยู่บนอก ขณะที่รำอยู่นั้นพระยาอนันตนาคราชซึ่งเป็นอาสน์ของพระนารายณ์เผอิญมาแอบดูอยู่ พอใจในการฟ้อนรำครั้งนี้อย่างยิ่ง พอตกกลางคืนก็รำฟ้อนไปมาจนพระนารายณ์ไม่หลับ พระนารายณ์จึงถามว่าทำไมจึงนอนสะดุ้งไม่หยุดหย่อน พระยาอนันตนาคราชก็กราบทูลเรื่องให้ฟังและบอกว่าอยากจะให้พระนารายณ์ไปทูลขอกับพระอิศวรให้มาฟ้อนให้ดูอีกสักครั้ง พระนารายณ์ก็บอกอุบายให้ คือให้บำเพ็ญตะบะที่เชิงเขาไกลาส พระอิศวร ทราบ เหตุลง มา ถาม พระยาอนันตนาคราชตน นั้น ๆ ก็ทูล ความประสงค์ พระอิศวรก็ผัดว่าจะมาฟ้อนในคืนฤกษ์วันหนึ่งที่เมืองหนึ่งในตอนใต้ของอินเดีย ต่อมาได้มีการฟ้อนรำอีกครั้งหนึ่งในเมืองสวรรค์ครั้งนี้พระอิศวรได้มีเทวบัญชาให้พระนารทจดลงไว้ในคัมภีร์ เพื่อเป็นแบบอย่างต่อไป

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้การฟ้อนรำจึงเป็นของที่เกี่ยวกับทางศาสนาอยู่ด้วย

การรำของไทยอีกอย่างหนึ่งก็คือการรำอย่างแบบนครศรีธรรมราช เช่น ละครชาตรีเป็นต้น คงจะได้รับมาจากพวกศรีวิชัยแต่เราหาได้ทำให้ดีขึ้นไม่ ได้รับมาอย่างไรก็คงเป็นอย่างนั้น และเมื่อเกิดเสียกรุงขึ้นก็ยิ่งทำให้ศิลปะแผนกนี้ตกต่ำยิ่งขึ้น มาในรัชชกาลที่ ๒ ได้ทรงทำนุบำรุงโดยพระองค์เองทรงแต่งบทละครขึ้น เช่น สังข์ทอง มณีพิชัย สมัยนั้นมีแต่ละครผู้ชาย จะมีได้ที่เป็นผู้หญิงก็ฉะเพาะพระเจ้าแผ่นดิน มาในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธน ฯ ได้อนุญาตให้ข้าราชการผู้ใหญ่บางคนมีละครผู้หญิงได้ เช่น เจ้านคร ถึงรัชชกาลที่ ๔ ใคร ๆ จะมีละครผู้หญิงก็อนุญาตให้มีได้ ฉะนั้นจึงได้เกิดวิธีรำทั้งผู้หญิงและผู้ชาย

การเล่นละครแต่ก่อนยืดยาวมาก มาในรัชชกาลที่ ๕ ได้ตัดให้สั้นเข้าเพื่อจะให้ฝรั่งดู ถึงแม้กระนั้นก็ยังยาวและยืดมาก

การแต่งตัวละครนั้นคงจะได้แบบแผนมาจากอินเดีย ผู้หญิงอินเดียรำกันโดยไม่ต้องสวมเสื้อ ฉะนั้นไทยจึงมีผ้าปิดอกนิดเดียว การสวมกำไลและนุ่งกางเกงก็คงเอาอย่างพวกอินเดีย แต่ที่นุ่งผ้าทับกางเกงนั้นคงเอาอย่างมาจากเขมร

เบ็ญจรงค์

ไทยได้คิดทำถ้วยชามแบบเบ็ญจรงค์ขึ้น เป็นครั้งแรกใน รัชชกาลที่ ๒ ในครั้งกรุงสุโขทัยนั้น ไทยได้แบบอย่างลายครามมาจากจีน กนกลวดลายของจีนนั้นมาก มีการให้พรสามประการติดอยู่ด้วย คือ ฮก ลก ซิ่ว หมายความว่าให้มีอำนาจ ๑ ทรัพย์มั่งคั่ง ๑ อายุยืน ๑

ในแผ่นดินหลัง พวกจีนมีความเจริญการทำลายคราม ไทยอยากจะให้ถ้วยชามที่เป็นของไทยมีบ้าง จึงได้ออกแบบให้จีนทำ จีนได้ทำเข้ามาเป็นอย่างดีมาก ต่อมากรมพระราชวังบวร ฯ สั่งให้ทำบ้าง แต่คราวนี้ชักจะมีลักษณะเป็นจีนปนอยู่ ต่อมาเห็นว่าขายดี พวกจีนก็เลยบ้ายส่ง ๆ เข้ามา ลวดลายไทยหายไปทุกที ๆ พอถึงรัชชกาลที่ ๕ ก็หมด

การทำพระพุทธรูป

การทำพระพุทธรูปในรัชชกาลที่ ๒ ได้เจริญขึ้นทุกที ๆ แต่ทะว่าไม่ค่อยจะได้ส่วน รัชชกาลที่ ๒ ได้พระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งชื่อว่า พระพุทธบุษยรัตน์

ประวัติพระพุทธรูปบุษยรัตน์

เป็นพระพุทธรูปเล็กกว่าพระแก้วมรกตเล็กน้อย ได้เชิญมาจากเมืองจำปาศักดิ์ เห็นจะสร้างอย่างนานที่สุดก็ในยุคเชียงแสน พรานทิ้ง

พรานเทงได้ไปพบพระพุทธรูปองค์นี้ในถ้ำแห่งหนึ่งเข้าใจว่าเป็นเทวรูป ได้นำมาไว้ที่บ้านของตน เวลาที่หามมานั้นได้ทำให้พระกรรณหักไปข้างหนึ่ง เวลาไปล่าสัตว์ได้สัตว์มากก็เอาเลือดมาบูชา

ต่อมาในรัชชกาลที่ ๑ พระชัยกุมารเจ้านครจำปาศักดิ์ได้ทราบข่าวก็เอาไปเก็บไว้ที่วัดแห่งหนึ่ง ต่อมาในรัชชกาลที่ ๒ พระองค์นำสิ้นพระชนม์ลงก็โปรดให้ข้าราชการนำไฟหลวงออกไปทำพิธีเผาศพ พวกข้าราชการรู้เรื่องก็อธิบายว่าถ้าขืนเอาไว้ อาจจะถูกข้าศึกแย่งเอาไปก็ได้ จึงได้เชิญมาไว้ในกรุงเทพฯ เอาไว้ที่พระที่นั่งศิวาลัย ได้หาช่างทำพระกรรณที่หักให้ดีดังเดิม นี่เป็นสิ่งหนึ่งแสดงให้เห็นว่าไทยเราได้เจริญในการสร้างพระในรัชชกาลที่ ๒

กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง

อ้ายสาทำตนเป็นผู้วิเศษที่นครจำปาศักดิ์ มีพรรคพวกเป็นอันมาก ทำให้บ้านเมืองระส่ำระสาย เจ้าเมืองจำปาศักดิ์สู้ไม่ได้ จึงได้เสียเมืองแก่อ้ายสา รัชชกาลที่ ๒ ได้สั่งให้พระยานครราชสีมากับเจ้าอนุฯ ยกไปปราบ กองทัพเจ้าราชบุตร(โย้)เมืองเวียงจันทร์จับได้ตัวอ้ายสาส่งมากรุง ทรงเห็นว่าเจ้าเมืองจำปาศักดิ์อ่อนแอ และด้วยความช่วยเหลือของรัชชกาลที่ ๓ (เมื่อเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) จึงได้ตั้งให้เจ้าราชบุตร (โย้) เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ ฉะนั้นสมัยต่อมาเจ้านครจำปาศักดิ์จึงเป็นวงศ์เดียวกับเจ้านครเวียงจันทร์

[๑๑๓]

การสืบราชสมบัติ

เมื่อตอนปลายรัชชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ได้เสด็จทิวงคตเสียก่อน ฉะนั้นการสืบราชสมบัติจึงไม่มีปัญหา ต้องตกแก่พระราชโอรส รัชชกาลที่ ๒ มีพระราชโอรสที่เป็นชั้นเจ้าฟ้าหลายองค์ แต่องค์ใหญ่สิ้นพระชนม์ จึงเหลืออยู่ ๒ องค์ คือ พระจอมเกล้ากับพระปิ่นเกล้า แต่เวลานั้นพระจอมเกล้ากำลังทรงผนวช เมื่อรัชชกาลที่ ๒ มาสวรรคตโดยปัจจุบันทันด่วน คือประชวรอยู่ ๗ วันก็สวรรคตเช่นนี้ จึงเกิดเป็นปัญหาว่า เวลานี้พระจอมเกล้ากำบวช ซึ่งถือว่าได้สละสิ่งต่าง ๆ สิ้นแล้ว ฉะนั้นใครจะเป็นผู้สืบราชสมบัติ พวกข้าราชการผู้ใหญ่เห็นว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทำหน้าที่สำคัญ ๆ มามาก และเป็นราชโอรสองค์ใหญ่ที่มีอำนาจราชศักดิ์มาก จึงได้พร้อมกันอัญเชิญเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ ได้แสดงพระองค์เป็นแต่เพียงเป็นผู้รักษาราชสมบัติไว้ทำพระราชอนุชา คือเวลารับมงกุฎพระองค์หาสวมไม่ เป็นแต่รับแล้วเอาวางไว้เท่านั้น

รัชชกาลที่ ๓

ในรัชชกาลที่ ๓ นั้น ไทยได้พยายามรักษากิจการบางอย่าง Conservative ซึ่งเนื่องมาจากรัชชกาลที่ ๒ เนื่องจากออกจะถือเคร่งเกินไปนี้เอง จึงทำให้หวุดหวิดอันตรายมาก ในการเกี่ยวข้อง

กับอังกฤษ ๆ พยายามที่จะรุกรบเอเชีย แต่รัชกาลที่ ๓ หาได้เปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยไม่ ฉะนั้นตลอดรัชกาลที่ ๓ จึงได้มีการรบย่อย ๆ ทั้งตะวันตกและตะวันออก พอมาในรัชกาลที่ ๔ จึงได้เปลี่ยนใหม่เป็นตรงข้าม แต่รัชกาลที่ ๔ ได้รับผลร้ายมาจากรัชกาลที่ ๓ มาก

เหตุการณ์ในรัชกาลนี้ คือ

๑. ด้านอังกฤษ

๒. ด้านเวียงจันทร์

๓. ด้านญวน

ด้านอังกฤษ

เหตุการณ์ได้ต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๒ นั้น ได้ส่งคลอเพิกเข้ามาก็ไม่เป็นผล เนื่องจาก misunderstanding กันทั้งสองฝ่าย อังกฤษต้องการให้ไทยช่วย ไทยก็ไม่ช่วย

เมื่อส่งคลอเพิกเข้ามาถึงเกาะหมากนั้น เจ้านคร (น้อย) บุตรพระเจ้ากรุงธนบุรี กำลังจะยกกองทัพไปตีเมืองไทรบุรี ทำให้พวกอังกฤษในเกาะหมากหวาดหวั่น คลอเพิกจึงได้เข้ามาขอเมืองไทรบุรีคืนแก่พระยาไทรบุรี ต่อมาพวกอังกฤษรู้ว่าพระยาไทรบุรีทำการติดต่อกับพะม่า อังกฤษก็โกรธ อังกฤษเข้ามาขู่ไทยว่า เวลานี้พะม่าจะมาทางปักษ์ใต้ ตนจะขอเป็นคนกลางทำการไกล่เกลี่ย แต่พวกไทยไม่ยอม ขณะที่เจ้านคร (น้อย) ลงไปนั้นก็ได้ให้เก็บภาษีขาออก

อังกฤษขอร้องว่าตนเคยมีสิทธิโดยได้ยกให้ไม่ต้องเสียภาษี เจ้านคร (น้อย) ก็ไม่ยอม ฉะนั้นอังกฤษจึงคิดจะให้ทูตมาเจรจา ราชามุกดาจึงได้ครองเมืองเประโดยความสนับสนุนของไทย เกิดเป็นอริกับเจ้าเมืองสลังงอ ไทยจึงเตรียมจะยกทัพไปช่วยราชามุกดา อังกฤษตกใจจึงรีบมาไกล่เกลี่ยโดยให้เมืองสลังงอเสียเงิน แต่ไทยก็ไม่อยากให้อังกฤษมาเกี่ยวข้อง ความประสงค์ของอังกฤษ คือ อยากจะให้ไทยคืนเมืองไทรบุรีให้แก่พระยาไทรบุรี แล้วอังกฤษจะได้รวบรัดเอาเสีย

ต่อมาอังกฤษจำต้องรบกับพะม่า จึงคิดที่จะมาขอร้องไทยไปช่วย โดยเห็นผลดังต่อไปนี้

๑. เพื่อจะคิดเอากำลังไพร่พลของไทยไปช่วยรบพะม่า

๒. อังกฤษต้องรุกรานพะม่าไปจนถึงอังวะ จำเป็นต้องมีสะเบียงและพาหะนะ ฉะนั้น จึงอยากให้ไทยส่งเรือแพสะเบียงอาหารไปช่วย

๓. ถ้าได้ดินแดนพะม่าบางส่วนแล้ว อังกฤษก็จะแบ่งให้ไทยและจะได้มีบุญคุณแก่ไทย แล้วอังกฤษจะได้ขอเมืองไทรได้โดยง่าย

สาเหตุที่อังกฤษต้องรบกับพะม่า

ในปลายศตวรรษที่ ๑๘ อังกฤษมัวแต่ไปยุ่งกับกิจการในทวีปยุโรป พะม่าได้รุกรานไปในดินแดนกะชา อังกฤษพยายามทำดีตอบพะม่าก็ยิ่งรังแกหนักขึ้น ต่อมาพออังกฤษหมดภาระในยุโรปและตี

อินเดียไปได้มากแล้ว อังกฤษก็มีกำลังมากขึ้น พระเจ้าจักกายแมงได้รุกรานเข้าไปทางมณีปุระและอัสสัม อังกฤษได้ห้ามแต่พะม่าไม่ฟังเสียง อังกฤษจึงได้ประกาศสงคราม ยกเข้ามาทางอัสสัมทางหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้ Sir Archibald Campbell มาตีพะม่าทางใต้ ด้วยเหตุนี้ Archibald จึงมาชวนให้ไทยไปรบ

ฝ่ายไทยเราหาได้รู้ไม่ว่าได้เกิดสงครามขึ้นระหว่างพะม่ากับอังกฤษ ด้วยเหตุนี้ พอ Sir Archibald บอกเข้ามาให้ไปช่วย ไทยก็สงสัยว่าอังกฤษจะเล่น Dirty Game อะไรสักอย่างหนึ่ง จึงไม่อยากจะเข้ากับอังกฤษเลย ครั้นมาในรัชชกาลที่ ๓ เฮนรี เบอรนี ได้เป็นทูตเข้ามา พอเข้ามาก็เห็นไทยกำลังเตรียมตัวจะต่อสู้กับอังกฤษ เฮนรี เบอรนี ต้องอธิบายเป็นนาน แต่ถึงกระนั้นไทยก็ไม่ค่อยเชื่อ ต่อมาภายหลังจึงเชื่อว่าอังกฤษรบกับพะม่าจริง

เมื่อรู้ว่ารบกันจริงแล้ว จึงเกิดเป็นปัญหาว่าจะช่วยรบดีหรือไม่ ไทยคิดอยากจะได้เมืองเมาะตะมะ จึงได้ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรีย) ไปตั้งอยู่ปลายแดนไทย แล้วให้กองมอญส่วนหนึ่งรุกรานเข้าไปก่อน อังกฤษได้ส่งให้นายร้อยโทลอร์กับสมิทมาทำการติดต่อกับไทย พวกมอญเมืองเมาะตะมะพอรู้ว่าพวกมอญด้วยกันยกออกไปก็พากันยินดีว่าจะเข้าเป็นพวกพ้องด้วย ต่อมาเจ้าพระยานครซึ่งไปช่วยนั้นได้ไปตั้งที่เมืองอัตวัน พระยาชุมพร (ซุย) ได้กวาดต้อนผู้คนส่งมายังกรุงเทพ ฯ ในเวลานั้น Sir Archibald ได้มาตีเมืองมริด

เมืองเมาะตะมะได้แล้ว พระยาชุมพรนั้นได้ไปกวาดต้อนเอาชาวเมืองมริด อังกฤษจึงได้มาต่อว่าพระยาชุมพร แต่ไม่เป็นที่ตกลงกันจึงได้เกิดต่อสู้กันขึ้น ไทยถอยทัพอังกฤษก็ยกตามตี ได้รบกับกองย่อยกองหนึ่ง ความทราบเข้ามาถึงกรุง Henry Burney มาถึงกรุงพอดีไทยเห็นไม่ชอบกล จึงสั่งให้เจ้าพระยามหาโยธายกทัพกลับ

อังกฤษนั้นคิดจะเอาแต่ประโยชน์ฝ่ายเดียว แทนที่จะพูดจาว่าจะยกอะไรให้แก่ไทย กลับพูดให้ส่งช้างม้าไปช่วยเป็นพาหนะ ไทยก็โกรธว่าจะให้ส่งช้างม้าไปนั้นจะส่งให้ไม่ได้ และต่อมาพออังกฤษเตรียมตัวจะยกไปตีเมืองหงสาวดีไทยก็ยกกลับมาเสียแล้ว พะม่าได้ตั้งให้มหาพันธุรัตน์ยกลงมารบที่เมืองร่างกุ้ง อังกฤษจึงได้เร่งไทยให้ไปช่วยอย่างแข็งแรง มหาพันธุรัตน์ถูกกระสุนปืนตายในที่รบ พะม่าจึงต้องถอย อังกฤษได้กำลังเพิ่มเติมมาจากอินเดีย อังกฤษนั้นเดิมไม่รู้เรื่องเมืองพะม่าดี จึงคิดจะแบ่งให้ไทย แต่พอตีรบชะนะก็เปลี่ยนความคิดใหม่ จึงคิดว่าจะตั้งราชาธิปไตยมอญขึ้น และเมืองตะนาวศรีเมืองมริดเป็นเมืองท่าสำคัญ จึงคิดจะเอาไว้เสียเอง คิดจะยกแต่ที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่ไทย

เฮนรี เบอรนี่ได้อยู่ในเมืองไทยจนกระทั่งเสร็จสงครามครั้งที่ ๑ อังกฤษได้ยกขึ้นไปทางเหนือ ตีทัพตุฉานแตก ได้เมืองภูกาม พระเจ้าจักกายแมงยอมทำไมตรีด้วย

อังกฤษนั้นพยายามที่จะเกลี้ยกล่อมเจ้าพระยามหาโยธา ไทยเห็นไม่เข้าที่จึงเรียกกองทัพกลับ ไทยได้ช่วยอังกฤษตีเมืองเมาะตะมะด้วย ต่อมาอังกฤษเห็นว่าไม่สำเร็จ จึงคิดจะให้ไทยมีส่วนเซ็นสัญญาด้วย

๑. พะม่ายอมให้อังกฤษส่งทูตมาประจำ และมีทหารป้องกันตัวพอสมควร

๒. ยกหัวเมืองมอญทั้งปวงให้แก่อังกฤษ

๓ ปรับ ๑๐ ล้านเหรียญ

๔. ไทยซึ่งเป็นสัมพันธมิตรต้องมีเสียงเซ็นสัญญานั้นด้วย

รัชกาลที่ ๓ เห็นว่าจะตกหลุมอังกฤษก็บอกขอบใจว่า ไทยพยายามที่จะไปช่วยอยู่เสมอแต่หาโอกาสไม่ได้ ส่วนข้อที่ขอให้ไทยส่งข้าราชการไทยไปวัดเขตต์แดนนั้นให้อังกฤษสืบถามผู้หลักผู้ใหญ่ดูก็แล้วกันว่ามีหลักแดนแค่ไหน แล้วไทยก็ไม่ได้ส่งคนไปเซ็นสัญญา การที่ไทยไม่ได้เซ็นสัญญานั้นเป็นเพราะความฉลาดอย่างยิ่ง เพราะไทยรู้อยู่ว่าพะม่านั้นมักจะทำการหักหลังเสมอ จะไว้ใจไม่ได้ ถ้าไทยเข้าไปเซ็นสัญญาเป็นคนกลาง อังกฤษก็จะยุให้พะม่ารบกับไทย แล้วอังกฤษก็จะเข้าเป็นตุลาการ และอังกฤษก็จะข่มขี่ไทยเปรียบเหมือนนายฉะนั้น

เมื่ออังกฤษเห็นว่าจะให้ไทยเซ็นสัญญาก็ไม่สำเร็จและตั้งประเทศมอญก็ไม่สำเร็จ ก็หันเข้ามาญาติดีกับไทยโดยตัดความยุ่งยากเรื่อง

เมืองไทรบุรี และไล่พระยาไทรบุรีออกจากเมืองเกาะหมาก ฉะนั้น การเดินรัฐประศาสน์คราวนี้ นับว่าได้ผลทางการเมืองดีมาก

ทางเมืองพะม่าต่อมาจักกายแมงเศร้าโศกเสียพระทัยก็เลยเสียจริต พระมเหสีกับราชอนุชาซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในราชตระกูล กับน้องพระมเหสีช่วยกันว่าราชการ แสรกแบงราชอนุชาคิดคบฏจับน้องพระมเหสีกับตัวพระมเหสีนั้นไปขังไว้ภายหลังเมื่อจักกายแมงสิ้นพระชนม์ แสรกแบงก็ขึ้นเสวยราชสมบัติ เฮนรีเบอรนีได้ถูกส่งให้ไปเป็นทูตประจำราชสำนักพะม่า เฮนรีได้เร่งรัดเอาค่าปรับ แสรกแบงไม่มีเงินก็เลยปฏิเสธว่า ตนไม่ใช่เป็นผู้ทำสัญญา จักกายแมงต่างหากเป็นผู้ทำ เฮนรีจึงรายงานไปยังอุปราชอินเดีย ๆ เห็นว่าถ้าจะทำการรบอีกผลที่ได้ก็คงไม่คุ้ม จึงเรียกเฮนรีกลับเสียเฉย ๆ

ทางเมืองพะม่านั้นได้เกิดกบฏขึ้นเสมอ ๆ ต่อมาพะม่าได้ตั้งให้หม่องโอ๊กมาเป็นสมุหเทศาภิบาลเมืองร่างกุ้ง หม่องโอ๊กได้ข่าวว่าเกิดฆาตกรรมในเรือค้าขายอังกฤษลำหนึ่ง ก็จับกัปตันเรืออังกฤษลำหนึ่งมาได้สองคน อังกฤษปฏิเสธไม่รู้ไม่เห็น หม่องโอ๊กก็ปรับอังกฤษทั้งสองคนนั้นเสียเฉย ๆ อังกฤษทั้งสองจึงร้องต่อรัฐบาลที่อินเดีย อุปราชจึงเขียนคำสั่งมาสั่งให้ปรับหม่องโอ๊ก ๑๐,๐๐๐ เหรียญ หม่องโอ๊กก็ทำเฉย อังกฤษจึงส่งไปยังแสรกแบง ๆ ก็เรียกหม่องโอ๊กกลับ ให้หม่องหม่อนมาแทนและตกลงกัน อุปราชได้ส่งแลมเบิกให้มาตกลงกันแต่ไม่สำเร็จ จึงได้เกิดสงครามขึ้นอีก อังกฤษรุกรานขึ้นไป

ทางเหนือ พะม่าเห็นว่าต้านทานไม่ไหวก็ขอทำไมตรี อังกฤษก็ยิ่งปรับมากขึ้น พะม่าไม่มีเงินก็รีดเอาจากราษฎร ต่อมาได้เกิดสงครามครั้งที่ ๓ ในแผ่นดินพระเจ้าธีบอ และพอสิ้นสงครามครั้งนี้อังกฤษได้รวบเอาพะม่าทั้งหมดไปไว้ในอำนาจ ตรงกับรัชชสมัยรัชชกาลที่ ๕ แห่งกรุงเทพ ฯ

เมื่อไทยได้รับความปลอดภัยทางด้านตะวันตกแล้ว รัชชกาลที่ ๓ จึงหันมาจัดการทางตะวันออก เผอิญเกิดเหตุ คือ เจ้าอนุสุริยวงศ์บุตรเจ้าสิริบุญสารได้เกิดเป็นกบฏขึ้น

ในรัชชกาลที่ ๑ ได้ไปตีเวียงจันทร์ ได้ลูกเจ้าสิริบุญสารเข้ามาหลายคน ส่วนเจ้าสิริบุญสารนั้นหนีไปได้ พระองค์ได้ข่าวว่าเจ้าสิริบุญสารถอยเข้ามาเมืองเวียงจันทร์อีก จึงได้ส่งลูกคนใหญ่ของเจ้าสิริบุญสารชื่อเจ้านันทเสนขึ้นไปครองเวียงจันทร์ แต่เจ้านันทเสนเป็นคนไม่สามารถจึงให้หาตัวกลับมา แล้วส่งเจ้าอินทรวงศ์น้องคนรองขึ้นไปครอง เจ้าอินทรวงศ์ไปครองอยู่ไม่ช้านักก็สิ้นพระชนม์ จึงได้ส่งเจ้าอนุวงศ์ขึ้นไปแทน ในรัชชกาลที่ ๑ เจ้าอนุวงศ์ได้ไปในงานพระราชสงครามเสมอและสามารถในการรบพุ่ง จึงได้รับความเชื่อถือจากไทย ครั้นมาในรัชชกาลที่ ๒ เจ้าอนุวงศ์ก็ทำประจบประแจงฉะนั้นจึงได้รับความเชื่อถือจากไทยยิ่งขึ้น ต่อมาถึงคราวเมื่ออ้ายสาเกียดโง้งคิดกบฏ ทางกรุงส่งกองทัพไปปราบ เจ้าอนุวงศ์ก็ได้ทำการช่วยเหลืออย่างแข็งแรง แล้วขอให้พระนั่งเกล้าช่วยทูลขอให้

อุปราช (โย้) ไปครองเมืองจำปาศักดิ์ก็สำเร็จ การทำครั้งนี้ได้พลาดไปมากจึงทำให้พระนั่งเกล้าเสียพระราชหฤทัยภายหลัง ครั้นถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนุวงศ์ได้ยกลงมา ๒-๓ ครั้งได้ทูลขอ ๒ สิ่ง คือ ครัวเมืองเวียงจันทร์ที่เมืองสระบุรีและละครผู้หญิง รัชกาลที่ ๓ ไม่โปรด เจ้าอนุวงศ์แค้นมาก พอลงมากรุงเทพ ฯ อีกครั้งหนึ่งก็พอดีพบกับเฮนรีเบอรนีกำลังมายุ่งอยู่ในเมืองไทย ก็คิดว่าอังกฤษจะยกมาตีกรุงเทพ ฯ เห็นเป็นโอกาสจึงได้คิดตั้งแข็งเมือง

เจ้าอนุวงศ์ได้แต่งให้เจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ลงมาตามแควป่าสักจนถึงสระบุรี เพื่อมากวาดต้อนชาวเมืองเวียงจันทร์ที่สระบุรีกลับไป ส่วนเจ้าอนุวงศ์ยกไปนครราชสีมา เวลานั้นเจ้าหน้าที่กรมการเมืองไม่อยู่ไปตรวจราชการ เจ้าอนุวงศ์ลวงพวกรักษาการว่าพระเจ้าแผ่นดินเรียกให้มาช่วยรบกับอังกฤษ พวกรักษาการไม่รู้ก็จัดการรับรองเป็นอันดี แล้วเจ้าอนุวงศ์ก็คิดผ่อนคนไปทีละน้อยเพื่อกวาดต้อนไปเวียงจันทร์ ในจำนวนครอบครัวที่ผ่อนไปนั้นมีคุณหญิงโม้ไปด้วย ท่านผู้นี้เห็นว่าไม่เข้าที จึงคิดอุบายเดินช้า ๆ เพื่อจะให้พวกมาทีหลังมาทันจะได้สมทบกัน เมื่อเห็นว่าได้กำลังมากพอแล้วก็เข้าแย่งอาวุธจากผู้ควบคุมและฆ่าผู้ควบคุมตายสิ้น แล้วได้จัดตั้งเป็นกองทัพรวมกัน

ที่ทุ่งสัมฤทธิ์ พอดีท่านปลัดเมืองนครราชสีมาสามีท่านผู้หญิงโม้มาทันเข้า จึงคิดจะช่วยกันตีกองทัพเจ้าอนุวงศ์

ฝ่ายทางกรุงเทพ ฯ พอได้ข่าวศึกเจ้าอนุวงศ์ก็เอะอะกันใหญ่โต รีบตั้งค่ายคู ตั้งแต่วัดเบญจมบพิตรโอบลงมาทางมหาวิทยาลัยจนมาบรรจบทางจุฬาลงกรณ์ แล้วให้กรมพระราชวังบวร ฯ ไปขัดตาทัพ กรมพระราชวังบวร ฯ ได้ไปประชุมทัพที่บริเวณท่าเรือและยกไปสระบุรี เจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ทราบเช่นนั้นก็ถอยกองทัพกลับ กองทัพที่ยกไปคราวนี้ ๓ กองด้วยกัน คือ กรมพระราชวังบวรยกไปทางแดงป่าสักขึ้นไปนครราชสีมา ๑ พระยาสุภาวดียกไปกอง ๑ เจ้าพระยาอภัยภูธรกอง ๑ เจ้าอนุวงศ์พอทราบข่าวก็หนีไปเมืองเวียงจันทร์แล้วไปขอขึ้นกับญวน ฉะนั้นหัวเมืองหัวพันห้าทั้งหกจึงไปขึ้นกับญวนด้วย เดิมได้เคยขึ้นอยู่กับไทยตั้งแต่ครั้งรัชชกาลที่ ๑ เรื่อยมา กองทัพเจ้าพระยาอภัยภูธรได้ตามตีเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ที่หล่มศักดิ์จนหนีเตลิดเปิดเปิงไปเมืองญวน พระยาราชสุภาวดีได้ตามตีทัพอุปราช โย้ตั้งแต่ยโสธร อุบลและจับอุปราชโย้กับครอบครัวได้ที่เมืองจำปาศักดิ์ แล้วยกไปรวมกองทัพเจ้าพระยาอภัยภูธรที่เมืองนครพนม เมื่อเสร็จแล้วกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จยกกองทัพกลับ ส่วนพระยาราชสุภาวดีนั้นอยู่จัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อย รัชชกาลที่ ๓ เห็นว่าเมืองหลวงพระบางกับเมืองเวียงจันทร์เกิดระหองระแหงกันทำให้ปกครองลำบาก จึงอยากให้ทำลายเมืองเวียงจันทร์เสีย แล้วให้เมืองเวียงจันทร์ไปขึ้นกับหลวงพระบาง ซึ่ง

สวามิภักดิ์ต่อไทย แต่พระยาราชสุภาวดีหาได้ทำดังพระราชประสงค์ไม่ เพราะเห็นว่าเวียงจันทร์ไม่มีกำลังอยู่แล้ว พอพระยาราชสุภาวดีกลับมาก็ตั้งให้เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี แล้วโปรดให้ไปเกณฑ์คนเมืองนครราชสีมาไปทำลายเมืองเวียงจันทร์ เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้ส่งกำลังส่วนหนึ่งไปยึดเมืองเวียงจันทร์ ไปตั้งหยุดพักที่บ้านพรานพร้าว แม่ทัพที่ยกไปนั้น คือ พระยาสีหราชรองเมืองกับพระยาพิชัยสงคราม พระยาทั้ง ๒ พอไปถึงเห็นพวกเวียงจันทร์พากันกะด้างกะเดื่อง ครั้นสืบสวนดูได้ความว่าญวนได้ให้กองทัพคุมตัว เจ้าอนุวงศ์ส่งคืนมา เพื่อขออภัยโทษ และขอให้เจ้าอนุวงศ์ครองเมืองเวียงจันทร์ดังแต่ก่อน เมื่อไทยได้ทราบว่าพระเจ้ามินบางมาทำเป็นเจ้ากี้เจ้าการไกล่เกลี่ยก็ไม่พอใจ แต่ยังไม่ว่ากระไร เพราะยังเกรงว่าอังกฤษจะรุกรานทางใต้

เจ้าอนุวงศ์ทำประจบประแจงพระยาทั้งสองจนตายใจ พอเห็นโอกาสเหมาะ คืนวันหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์ก็เข้าปล้นค่ายพระยาพิชัยสงคราม ไทยไม่รู้ตัวถูกฆ่าตายเสียมากต่อมาก ที่เหลือก็ต้องว่ายน้ำหนีแต่จมน้ำตายมีเหลือรอดไปได้ไม่กี่คน พวกที่หนีมาได้ ได้มาบอกแก่พระยาอินทราธิบดีที่บ้านพรานพร้าว เจ้าพระยาราชสุภาวดีทราบก็ยกขึ้นไป เจ้าอนุวงศ์ได้ใจได้แต่งให้เจ้าราชวงศ์เหง้ายกมาทางหนองบัวลำภู กองทัพทั้งสองมาปะทะกันโดยไม่ทันรู้เนื้อรู้ตัว เจ้าราชวงศ์เอาหอกแทงเจ้าพระยาราชสุภาวดีตกม้าพอจะแทงซ้ำอีกก็ถูกน้องเจ้าพระยาสุภาวดียิง

ถูกขาจึงแทงไม่ถนัดเลยตกม้า พวกทหารได้อุ้มเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ขึ้นบ่าหนีไป และตั้งแต่นั้นมาไม่ได้ข่าวคราวเลย เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้ยกไปล้อมเวียงจันทร์จับเจ้าอนุวงศ์ได้ แล้วให้ทำลายเมืองเวียงจันทร์เสีย รัชชกาลที่ ๓ ได้ให้เอาตัวเจ้าอนุวงศ์ขังประจานไว้ที่หน้าพระที่นั่งจักรี เจ้าอนุวงศ์เสียใจตาย จึงเป็นอันว่าไทยปราบเวียงจันทร์สำเร็จ

ด้านญวน

เนื่องจากไทยไม่ต้องระวังทางด้านพะม่าแล้ว เห็นว่าญวนเข้ามาเป็นก้างขวางคอเข้ามาสนับสนุนพวกเวียงจันทร์ เจ้าพระยาราชสุภาวดีได้เชิญพวกแม่ทัพนายกองมา กินเลี้ยงที่เวียงจันทร์แล้วจับฆ่าเสียเฉย ๆ ญวนได้ส่งทูตมาต่อว่า แต่ไทยปฏิเสธว่าไม่รู้ไม่เห็น ขณะที่ไทยจะรบกับญวนนี้ องค์ต่ากุนได้ถึงแก่กรรมลง มินบางได้ให้ขุดศพองค์ต่ากุนขึ้นมาตัดหัวประจาน พวกพ้องขององค์ต่ากุนก็คิดกบฏขึ้น หัวหน้ากบฏชื่อ โคยพอบี มินบางได้แต่งให้ขุนนางมาปราบพวกกบฏได้เกิดรวนกันขึ้น และมีพวกกบฏพวกหนึ่งกบฏต่อโดยไปเข้ากับพวกกรุงเว้ ไทยเห็นเป็นโอกาสจึงให้จัดทัพไปสองทัพ คือให้เจ้าพระยาคลังเป็นแม่ทัพเรือ และเจ้ายาราชสุภาวดีซึ่งได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เป็นแม่ทัพบก

ไทยเรามุ่งที่จะตีเมืองไซ่ง่อน แต่การตีเมืองไซ่ง่อนนี้หาเป็นประโยชน์อะไรไม่ เพราะไม่เป็นจุดสำคัญ ถ้าจะให้ถูกตามยุทธศาสตร์แล้วจะต้องตีเมืองเว้ เพราะอำนาจการปกครองตั้งอยู่ที่เมืองเว้ กองทัพไทยที่ยกไปคราวนี้มี ๓ กอง คือ

กองทัพที่หนึ่งยกขึ้นไปทางเหนือ แต่พอยกขึ้นไปหัวเมืองต่าง ๆ ก็พากันสวามิภักดิ์มาก เช่นหัวพันห้าทั้งหก เมืองเหล่านี้เป็นเมืองเล็ก ๆ เป็นอิสสระแก่กันขึ้นตรงต่อเมืองหลวงพระบาง พอหลวงพระบางมาขึ้นแก่ไทย เมืองเหล่านี้จึงมาขึ้นกับไทยด้วย แล้วต่อมา เมื่อเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏได้ยกเอาไปให้แก่ญวน พวกนี้พอรู้ว่าไทยยกกองทัพขึ้นไปก็มาขึ้นกับไทยเรื่อยมาจน ร.ศ. ๑๑๒

กองทัพอีกสองกองได้ยกมาทางใต้ คือเจ้าพระยาบดินทร์เดชานุชิตเป็นแม่ทัพบก เจ้าพระยาคลังเป็นทัพเรือ แล้วนัดให้ไปพบกันที่เมืองไซ่ง่อน ซึ่งเป็นการผิดหลักยุทธศาสตร์ แต่หากเจ้าพระยาบดินทร์พยายามทำการติดต่อ แต่เนื่องจากพระนั่งเกล้ามิได้บ่งว่าให้ใครเป็นแม่ทัพใหญ่อย่างเฉียบขาด ฉะนั้นจึงเกิดขลุกขลักขึ้น

พวกกรุงเว้ที่ยกมารักษาเมืองไซ่ง่อนนั้น ได้ให้พวกกบฏที่มาเข้าด้วยให้ออกไปต่อสู้กับกองทัพไทย กองทัพไทยตกลงกันว่าจะลัดเดินไปออกปากแม่น้ำโขงแล้วจึงจะวกไปตีไซ่ง่อนต่อไป กองทัพบกได้ยกเข้าตีเมืองโฮฎกจวนจะได้อยู่แล้ว แต่ถูกพวกญวนเอากองทัพมาตีทางเรือ เนื่องจากเจ้าพระยาคลังเป็นคนไม่เฉียบขาด ได้สั่งให้

นายทัพเรือยกไปช่วยเจ้าพระยาบดินทร์ พวกลูกน้องก็อุทธรณ์ว่าถอนสมอเรือไม่ขึ้น ก็ไม่รู้จะทำอย่างไรเลยไม่ยกขึ้นไปเสียเฉยๆ เจ้าพระยาบดินทร์ก็จำต้องถอยเพราะถูกตีกระหนาบ แม่ทัพใหญ่ทั้งสองได้ปรึกษากัน เมื่อไม่เป็นที่ตกลงกัน จึงเห็นว่าทางที่ดีก็คือควรยกกลับ พวกญวนพอรู้ว่าไทยถอยทัพ ก็เอากองทัพเรือตามตี แต่โดนเจ้าพระยาบดินทร์ตีเสียจนอยู่มือ

เขมรพอรู้ว่าไทยไม่สามารถต่อสู้ญวน ก็มีกิริยาอาการกระด้างกระเดื่องได้ตั้งเป็นกองโจรออกตามตี แต่ก็ถูกเจ้าพระยาบดินทร์ต้อนฆ่าตายเสียมากต่อมาก และพอยกมาถึงเมืองโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเมืองของไทยก็ตั้งมั่นอยู่

พวกญวนได้เอานักองค์จันทน์ (พระอุทัยราชา) กลับเข้ามาครองเขมรตามเดิม แต่มาครองอยู่ได้ไม่นานก็สวรรคต ไม่มีโอรสที่จะสืบราชสมบัติมีแต่ลูกผู้หญิง ญวนได้ให้เจ้าหญิงเขมรทั้ง ๓ องค์ คือ นักองค์แป้น นักองค์มี นักองค์เภา ขึ้นครองพร้อมกัน ครั้นต่อมาเกิดยุ่งเหยิงญวนก็คิดจะให้แต่งงานกับเจ้าชายญวน พวกเขมรรู้ความมุ่งหมายของญวนจึงไม่ยอมเห็นด้วย ญวนได้ส่งองค์เตียนกุนเข้ามาจัดการ องค์เตียนกุนพยายามที่จะต่อสู้กับไทย เจ้าพระยาบดินทร์ได้เจ้าเขมรมาไว้ ๒ องค์ คือ นักองค์อิ่ม นักองค์ด้วง พระนั่งเกล้าฯ โปรดให้ครองเมืองเขมร ซึ่งเป็นของไทยคนละเมือง พวกทางเมืองเขมรรู้ข่าว ก็พากันมาเข้าก็มี แต่ที่ยังตั้งตนเป็นกลางอยู่มาก ต่อมา

พวกขุนนางในเมืองเขมรได้มาทำการติดต่อให้ไปแย่งราชสมบัติ นักองค์ด้วงคิดจะหนีเจ้าพระยาบดินทร์ ๆ ทราบจึงให้ส่งมากรุง ทรงรับสั่งให้ขังไว้ในทิมดาบ ต่อมามีเจ้านายองค์หนึ่งขอพระราชทานอภัยโทษแล้วนำไปเลี้ยงไว้ เพื่อจะให้สนิทสนมกับไทย

นักองค์อิ่มได้ทำการติดต่อกับขุนนางเขมรแล้วใช้ให้ไปขอความช่วยเหลือจากญวน องค์เตียนกุนรับว่าจะช่วย นักองค์อิ่มเห็นเป็นโอกาสจึงจับฆ่าขุนนางไทยในเมืองนั้น แล้วพาพรรคพวกหนีไปเมืองเขมร

เวลานั้นญวนได้เมืองฮาเตียนกับเมืองโซฏก พระนั่งเกล้า ฯ เกรงว่าญวนจะยกทัพเรือมาตีกรุงเทพ ฯ จึงได้สร้างป้อมและต่อเรือรบขึ้นรักษาฝั่ง เจ้าหมื่นไววรนาถที่มีนิสัยชอบเรียนอารยธรรมของพวกฝรั่งมาก ส่วนพระปิ่นเกล้านั้นได้เรียนการทหารแบบฝรั่ง พระนั่งเกล้าเห็นกำหมั่นไส้ จึงให้พระปิ่นเกล้ายกไปตีเมืองฮาเตียน แต่ไม่ให้กำลังรี้พลมากมายนักเพราะเกรงว่าจะคิดกบฏ ไปครั้งนี้ได้ใช้เรือซึ่งเจ้าหมื่นไวคิดต่อขึ้นเป็นเรือที่ใช้กำลังเครื่องจักรยกไป แต่ยกไปเพียง ๒-๓ ลำเท่านั้น จึงหาสำเร็จผลอะไรไม่

เมื่อนักองค์อิ่มหนีไปหาญวน ๆ จึงได้พานักองค์มับนักองค์เภากลับไปไว้เสียที่ไซ่ง่อน ส่วนนักองค์แป้นนั้นกะด้างกะเดื่องญวนจึงได้ฆ่าเสีย นักองค์อิ่มนั้นได้คิดเตรียมการที่จะตั้งตนเป็นใหญ่ ฝ่ายทางกรุงเทพ ฯ ได้ตั้งให้นักองค์ด้วง เป็นพระหริรักษ์ราชาไปครองเมืองโพธิสัตว์แล้วก็เข้าสนับสนุน ต่อมานักองค์อิ่มถึงแก่พิราลัยและประจวบ

กับเทียนครีสวรรคต พระเจ้าต๊อดึกได้ครองแต่ถูกฝรั่งเศสรุกราน จึงหมดโอกาสมาเกี่ยวข้องทางเมืองเขมร ไทยเห็นเป็นโอกาสจึงส่งนักองค์ด้วงเข้าครอง ฉะนั้นเขมรได้กลับมาขึ้นกับไทยอีกครั้งหนึ่ง แต่มามีอำนาจอย่างจริงจังในรัชชกาลที่ ๔

ฝรั่งได้พยายามทำไมตรีกับไทยถึง ๓ ครั้ง คือ

๑. ยอห์นคลอเฟิลด เข้ามาในรัชชกาลที่ ๒

๒. เฮนรี่ เบอรนี่ ,, ,, ๓

๓. เซอร์เยมส์บรุคส์ ,, ปลาย ,, ๓

ท่านเยมส์บรุคส์ได้เข้ามาทำสัญญากับไทย แต่ประจวบกับเป็นเวลาที่รัชชกาลที่ ๓ ประชวร จึงต้องรีรออยู่ ถ้าเราได้ทำสัญญาในรัชชกาลที่ ๓ นี้เสียแล้ว ก็คงจะไม่เสียเปรียบ พวกฝรั่งเห็นว่าถ้าจะเดินรัฏฐประศาสน์อย่างเรียบ ๆ ก็คงจะไม่ได้ทำสัญญากับไทยเป็นแน่ จึงคิดเดินใหม่เดินอย่างรุกราน ท่านเยมส์บรุคส์ต้องรอทำสัญญาอยู่นานก็ไม่เป็นผลสำเร็จ จึงกลับออกไปยังฮ่องกงและจะรายงานไปให้รัฐบาลเอาเรือรบมายังสยามเพื่อจะขู่

เวลานั้นรัชชกาลที่ ๓ สวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าได้เสวยราชย์แทน

รัชชกาลที่ ๔

ความเรื่องที่เยมส์บรุคส์ขอร้องให้รัฐบาลส่งเรือรบมายังขู่สยามทราบไปถึงเซอรจอห์น เบารานิ่ง ผู้สำเร็จราชการฮ่องกง ท่านผู้นี้เป็น

ผู้ชอบพอรักใคร่กับพระจอมเกล้า ท่านผู้นี้ได้ขอร้องให้รัฐบาลงดการขู่ไว้ก่อนแล้วรับอาสาเข้ามาเจรจาทำไมตรีกับไทย

เมื่อตอนที่รัชชกาลที่ ๒ สวรรคตนั้น พระนั่งเกล้าได้เสวยราชย์แทน ถ้าพูดตามหลักแล้วจะว่าพระองค์กบฏไม่ได้ เพราะ

๑. พระองค์เป็นโอรสที่มีชันษามากกว่าเพื่อน ได้เคยว่าราชการงานเมืองมานาน ต่างพระเนตร์พระกรรณของรัชชกาลที่ ๒

๒. พระองค์เป็นเจ้านายที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ มีอำนาจอยู่ในเวลานั้น

๓. เวลานั้นพระจอมเกล้ากำลังทรงผนวชอยู่ พูดตามหลักแล้วหมายความว่าพระองค์ไม่ยินดีต่อราชสมบัติ เพราะการบวชถือว่าได้สละสิ่งที่เป็นที่รักแล้วทั้งสิ้น

๔. เวลาบรมราชาภิเษก พระองค์รับมงกุฎมาแล้วก็ไม่สวมกลับเอาวางไว้ข้างพระองค์ ไม่ยินดีต่อราชบัติ เพื่อแสดงว่าพระองค์ไม่ได้แย่งราชสมบัติเลย เป็นแต่จะรักษาราชสมบัติไว้คอยท่าเท่านั้น

เนื่องจากพระองค์ได้ครองราชสมบัติมานาน เวลาจวนจะสวรรคต จึงคิดจะให้ราชโอรสของพระองค์ครองราชสมบัติต่อไป พระโอรสของพระองค์นั้นหาดีไม่ได้สักองค์ มักจะเกกมะเหรกเหลวไหล พอเวลาพระองค์ประชวร อยากจะทราบว่าพวกเสนาบดีจะเลือกใครเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป จึงเรียกขุนนางมาประชุมแล้ว ตรัสถามว่าจะเลือกใครเป็นเจ้าแผ่นดินต่อไป และทรงตรัสติเตียนพระจอมเกล้า

ว่าเป็นผู้ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นธรรมยุตติอย่างมอญสิ้น การที่ตรัสทั้งนี้ก็เพื่อ แสดงให้พวกขุนนาง รู้ จะได้เลือกพระโอรสของพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน ถ้าขึ้นให้โอรสของรัชชกาลที่ ๓ ครองแล้ว บ้านเมืองคงจะพินาศแน่ แต่ไม่กล้ากราบทูลโดยตรง เป็นแต่กราบทูลว่า อาการของพระองค์ยังไม่หมดหวังทีเดียว สามารถจะเยียวยาให้หายได้ ข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นว่ายังไม่สมควรจะเลือกเลย พอข้าราชการตอบเช่นนี้พระองค์ก็เข้าใจความหมายของข้าราชการได้อย่างดี ว่าพวกข้าราชการไม่เต็มใจจะเลือกพระโอรสของพระองค์ แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังตั้งพระทัยที่จะให้ราชโอรสได้ราชสมบัติ โดยใช้ให้ข้าราชการคนหนึ่งไปเอาระฆังอันเป็นของคู่ตระกูล ระฆังนี้ถ้าใครได้ไปก็เป็นเครื่องหมายจะได้ครองราชสมบัติต่อไป เป็นคราวที่สยามยังเคราะห์ดีอยู่ เผอิญให้เจ้าพนักงานหยิบระฆังใบอื่นมาถวาย

พอรัชชกาลที่ ๓ สวรรคตแล้ว รัชชกาลที่ ๔ ก็ได้ครองราชสมบัติแทน พระองค์ได้เห็นการบกพร่องในราชการมากจึงพยายามจดจำไว้ พอขึ้นเสวยราชสมบัติก็ได้พยายามแก้ไขเปลี่ยนแปลง

ที่พระองค์ไม่ได้ทรงราชย์แต่แรกให้ผล

๑. รู้เหตุการณ์ของบ้านเมืองและความบกพร่องต่าง ๆ

๒. มีโอกาสได้เรียนความรู้ให้ทันสมัย

๓. ได้เรียนรู้นิสสัยใจคอของฝรั่ง

๔. ได้เรียนภาษาฝรั่ง

กิจการที่พระองค์ได้กระทำในคราวเสวยราชย์ใหม่ ๆ

๑. ได้ออกพระราชดำรัสให้พวกข้าราชการสวมเสื้อในเวลาเข้าเฝ้า ชั้นแรกให้ตัดแบบเสื้ออย่างแบบพวกแขกบ้าบ๋า

๒. การศาล ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ปล่อยให้ตุลาการตัดสินตามอำเภอใจ ได้ทรงจัดตั้งเสียใหม่ให้เป็นระเบียบ

๓. การติดต่อกับฝรั่ง พระองค์ทรงเห็นว่าถ้าขืนแข็งไม่ผ่อนตามใจฝรั่งบ้างแล้ว บ้านช่องก็จะเป็นอันตราย ด้วยเหตุนี้ เวลาทำการราชาภิเษก ได้เชิญพวกฝรั่งมากินเลี้ยง และยอมให้ฝรั่งเข้าเฝ้าได้ด้วย

เซอร์จอห์นเบาริ่งได้เข้ามากรุงเทพฯ โดยเรือรบ ๒ ลำ พระจอมเกล้าได้สั่งให้จัดรับรองเป็นอย่างดี พระองค์ได้ตั้งกรรมการที่จะพิจารณาเรื่องการทำสัญญานี้ มีกรมหลวงวงศาฯ เป็นประธาน ส่วนพระองค์เป็นผู้อยู่ในหลังฉาก และทรงกำกับพวกกรรมการว่าถ้าเห็นว่าสิ่งไหนฝรั่งต้องการจะเอาให้ได้ก็จงจัดให้เสียก่อนทีเดียว อย่าให้ฝรั่งกล่าวถึงข้อความในสัญญาที่ทำกันในคราวนี้ คือ

๑. อังกฤษมีสิทธิที่จะเข้ามาตั้งกงสุลได้

๒. สิทธิที่มีสภาพนอกอาณาจักร (Extra-Territority)

Extra-Territority ให้ผลอย่างไร

๑. พวกฝรั่งมักจะนำเอาสินค้าต้องห้ามเข้ามา เป็นการลำบากที่เจ้าพนักงานจะจัดการควบคุม

๒. ทำให้เมืองเขมรและญวนต้องตกไปอยู่ในมือฝรั่งเศส ก็เพราะเหตุเนื่องจากสิทธิอันนี้

การที่รัชชกาลที่ ๔ ต้อง ยอมให้ ก็เพราะ สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ฝรั่งต้องการ เพราะเคยได้ในเมืองจีนมาแล้วจึงได้ใจ

เมื่อสัญญาคราวนี้ทำกันเสร็จแล้ว ประเทศอื่น ๆ ก็มาขอทำบ้าง เมื่อมีเรือค้าขายมามาก การค้าขายก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงเกิดอุปสรรคเรื่องเงินขึ้น คือ ไทยเราไม่มีเงินพอที่จะซื้อสินค้าของฝรั่ง ฝรั่งรำคาญอดรนทนไม่ได้จึงส่งเครื่องจักรมาถวายเครื่องหนึ่ง แต่คนฝรั่งคุมเครื่องตายเสียกลางทาง จึงต้องเอาเครื่องจักรทำเงินเหรียญนั้นมาตั้งทิ้งไว้เฉย ๆ แล้วจำต้องคิดแก้ไขทางอื่น คือ

๑. ฝรั่งไม่มีเงินไทยใช้ จึงไปเอาเหรียญเมกซิกัน (ดอลลา) มาใช้ ไทยไม่นิยมใช้ จึงต้องเอาเหรียญเหล่านั้นมาตอกตราไทยอีกทีหนึ่ง

๒. ได้คิดจัดทำเหรียญขึ้นใช้ ชั้นแรกเอาดีบุกมาทำเป็นเงินย่อยๆ แทนเบี้ย (การใช้เบี้ยนั้นราคาย่อมไม่แน่นอน มักขึ้น ๆ ลง ๆ ถ้าเรือเบี้ยมามาก เบี้ยก็ราคาถูกลง ถ้าเรือจากเมืองจีนซึ่งเคยส่งเบี้ยไม่มา

ราคาเบี้ยก็ขึ้น) การหล่อเงินครั้งแรกหล่อโตเกินไป คราวหลังจึงทำให้เล็กลง แต่เนื่องจากเกิดเงินปลอมขึ้นมาก จึงเรียกเงินคืนท้องพระคลัง

เรื่องส่งทูตไปเมืองจีน

เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ เวลาเจ้าแผ่นดินได้เสวยราชย์ใหม่ ๆ มักจะส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน การเขียนสาส์นแปลสาส์นก็ใช้พวกจีนในเมืองไทยเขียนไปตามเรื่อง ไทยหาเข้าใจไม่ พอมาในรัชชกาลที่ ๔ นี้ก็เช่นเดียวกัน ได้ส่งไป พอขากลับ ทูตไทยถูกโจรจีนปล้นที่แถบกว้างตุ้ง ตั้งแต่นั้นทูตไทยเลยเข็ดไม่ไป ต่อมาจีนมีราชสาส์นมาทวงจิ้มก้อง จึงให้ขุนนางที่สามารถแปลพระราชสาส์นที่เคยส่งไปยังจีนก็ปรากฏว่า คนเขียน ๆ แปลงสาส์นบวชเอาเมืองไทยไปเป็นเมืองขึ้นของจีน แต่นั้นมาเลยไม่ทำการติดต่อกับจีน

ข้อสัญญานอกจากที่กล่าวมาแล้ว

๑. ยอมให้คนอังกฤษมาอยู่ในเมืองไทย ได้รับความอารักขาดีเช่นเดียวกับคนไทยไปอยู่ในอังกฤษ

๒. ถ้าเกิดคดีขึ้น จำเลยเป็นไทยก็ให้ขึ้นศาลไทย จำเลยเป็นคนอังกฤษหรือในบังคับอังกฤษขึ้นศาลกงสุล แต่จะตัดสินได้ต่อเมื่อมีเรือเข้ามาค้าขายมากกว่า ๑๐ ลำขึ้นไป

๓. อนุญาตให้คนอังกฤษอยู่ได้ฉะเพาะที่กรุงเทพ ฯ เท่านั้น จะไป

อยู่หัวเมืองไม่ได้ ถ้าจะไปไหนต้องบอกให้ทราบล่วงหน้าก่อน นอกจากจะไปในระยะทางไม่เกิน ๓ ไมล์และไม่นานกว่า ๒๔ ชั่วโมง (ทั้งนี้เป็นเพราะการปกครองในสมัยนั้นยังไม่เรียบร้อย เกรงจะเกิดเหตุต่าง ๆ ขึ้น จึงให้บอกล่วงหน้าเพื่อจะได้จัดการพิทักษ์รักษา)

๔. ยอมให้สร้างโรงสวดในสยามได้ และอนุญาตให้พลเมืองนับถือศาสนาคริสต์ได้ตามใจสมัคร

๕. สินค้าขาเข้านั้นยอมให้รัฐบาลเก็บได้ร้อยละ ๓ แต่ต้องเลิกพระคลังสินค้า

สัญญานี้ตามที่ตกลงกันว่าใช้ ๑๐ ปีก่อนจึงจะแก้ไขได้ พอครบกำหนดใหม่คิดแก้ไข แต่ฝรั่งไม่ยอม จึงต้องคิดแก้ไขไปทีละขั้น คือ

๑. ขอให้คนใน Subject อังกฤษมาขึ้นศาลไทย

๒. ขอให้อังกฤษขึ้นศาลไทย ไทยยอมยกเมืองกลันตันและตรังกานูให้

๓. เมื่อภายหลังมหาสงคราม ไทยได้ขอแยกสัญญาการค้าออกจากสัญญาทางพระราชไมตรี คือ แยกออกเป็นคนละฉะบับ

สุลต่านมะหะหมุด

สุลต่านมะหะหมุดนี้ เดิมเป็นเจ้าเมืองใน เกาะชะวา เป็นคนเฉลียวฉลาด พวกเกาะชะวาไม่ชอบจึงไล่ออกจากเกาะชะวา ท่านผู้นี้ได้มาอยู่กับน้องสาวซึ่งเป็นเมียเจ้าเมืองตรังกานู ขณะที่อยู่ที่นี่ได้

พยายามจะเป็นใหญ่ในเมืองปะหัง แต่ไม่สำเร็จ จึงหนีเข้ามาอยู่เมืองไทยที่กรุงเทพ ฯ รัชชกาลที่ ๔ ทรงเห็นว่าเคยเป็นเจ้าเมืองมาแต่เก่าก่อนจึงทรงรับรองเป็นอันดี และทรงโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างวังกรมหลวงวงศา ฯ และได้ถวายน้องสาวเป็นเจ้าจอมในรัชชกาลที่ ๔ ต่อมาพวกทางปะหังส่งข่าวมาให้กลับออกไป สุลต่านมะหะหมุดจึงทูลลาไป ประจวบกับกองทัพเรือไทยจะออกไปลาดตระเวนตามฝั่งทะเลทางใต้ สุลต่านมะหะหมุดจึงขอโดยสารเรือไปด้วย ครั้นไปอยู่เมืองตรังกานูได้หน่อยหนึ่งก็ไปเมืองปะหัง อังกฤษนึกว่าไทยสนับสนุนจึงได้ยื่นคำขาดมายังรัฐบาลไทยให้เรียกสุลต่านมะหะหมุดกลับเสียโดยเร็ว ไทยตอบไปว่าไทยไม่เกี่ยวข้อง แต่จะยอมให้เจ้าเมืองตรังกานูเรียกตัวมาไว้ ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ส่งกองทัพเรือให้มาที่ตรังกานู แล้วบังคับให้เจ้าเมืองตรังกานูห้ามสุลต่านมะหะหมุดไม่ให้ไปปะหัง มิฉะนั้นจะยิงเมืองตรังกานู เจ้าเมืองตรังกานูตอบว่าไม่สามารถจะตามเอาตัวสุลต่านมะหะหมุดมาได้ ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์จึงสั่งให้เรือรบยิงเมืองตรังกานู. รัชชกาลที่ ๔ ไม่ว่ากระไร เป็นแต่ส่งทูตไปฟ้องเสนาบดีต่างประเทศอังกฤษ รัฐบาลอังกฤษจึงขนาบผู้สำเร็จราชการและออกกฎว่า ห้ามไม่ให้ผู้บังคับการเรือรบยอมทำตามคำสั่งของผู้สำเร็จราชการเมือง Colony ที่จะไปตีเมืองอื่นนอกจากเมืองนั้นเป็นเมือง Colony ของอังกฤษเอง

ฝรั่งเศสได้วิธีตั้ง concession มาจากเมืองจีน จึงคิดจะตั้งที่บางนา ได้ขออนุญาตต่อไทย รัชชกาลที่ ๔ ได้ปรึกษากับพวกเสนาบดี ต่างก็เห็นพร้อมกันว่าควรจะยอม เพื่อจะให้ฝรั่งเศสรวมกันอยู่ณที่แห่งเดียว เพราะพวกไทยเวลานั้นไม่รู้ว่า concession ร้ายแรงเพียงไร เมื่อตกลงยอม ฝรั่งเศสก็ขอร้องอีกว่าแม่น้ำเจ้าพระยาไหลเชี่ยวมาก ไม่สะดวกแก่การมาค้าขายในกรุง ขอร้องให้ขุดคลองให้ด้วย รัชชกาลที่ ๔ ก็โปรดให้ขุดคลองจากหัวลำโพงไปถึงบางนาให้อีก พอสร้างเสร็จแล้วก็บอกให้ฝรั่งเศสไปอยู่ ฝรั่งเศสเห็นไทยอ่อนตามและเอาอกเอาใจเช่นนั้นก็เลยเลิกความคิด ขออยู่ในกรุงเทพฯ ตามเดิม

ต่อมาฝรั่งร้องอุทธรณ์ว่าอากาศในกรุงเทพ ฯ ร้อนจัดเหลือเกิน ไม่มีที่สำหรับจะขับรถเล่นเลย ขอให้สร้างถนนให้สักสายหนึ่ง รัชชกาลที่ ๔ ก็ยอมสร้างให้ คือ สร้างไปบางคอแหลม (ถนนตกเดี๋ยวนี้)

รัชชกาลที่ ๔ ได้พยายามเอาอกเอาใจฝรั่งทุกอย่าง จนเราได้สนิทสนมกับอังกฤษมาก และเมื่อคราวไทยตกยากคราววิวาทกับฝรั่งเศส อังกฤษกับรัสเซียก็เข้าช่วย

รัชชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการถวายฎีกา

อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการถวายฎีกา ครั้งก่อนในรัชชกาลที่ ๓ ผู้ถวายฎีกาจะต้องถูกเฆี่ยน ๓๐ ทีทุกคนจึงจะ

ถวายได้ มาในรัชกาลที่ ๔ ได้ให้ยกเลิกพระราชบัญญัตินั้นเสีย แต่ก่อนฎีกามักจะผ่านขุนนางผู้ใหญ่ก่อน สิ่งไหนดีจึงนำขึ้นถวาย ถ้าชั่วก็ปิดบังเสีย ด้วยเหตุนี้จึงประกาศให้ถวายตรงต่อพระองค์ทันที โดยไม่ต้องผ่านขุนนางผู้ใหญ่

รัชกาลที่ ๔ เห็นว่าการสืบราชสมบัติของกษัตริย์ไทยไม่เป็นระเบียบ จึงคิดจะมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรส ทรงตั้งพระทัยว่าถ้าพระโอรสของพระองค์มีพระชันษาพอควรแล้ว พระองค์จะมอบราชสมบัติให้ แล้วพระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้าหลวง คอยแนะนำกิจการให้ราชโอรส ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้สร้างสวนสราญรมย์ และสร้างวัดราชประดิษฐ์ไว้เพื่อประทับ แต่ความดำรินี้หาสำเร็จไม่ เพราะพระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน

พระองค์ทรงชำนิชำนาญทางโหราศาสตร์ผู้หนึ่ง ได้ทำนายว่าจะเกิดสุริยคราสมืดดวง พระองค์ได้เสด็จไปทอดพระเนตรที่ประจวบคีรีขันธ์ และก็เป็นดังที่ทรงทำนายไว้ทุกประการ การเสด็จคราวนี้พระองค์ได้ประชวรเป็นมาเลเรียมาจากประจวบคีรีขันธ์ เสด็จกลับมาประทับอยู่กรุงเทพ ฯ ไม่ได้กี่เดือนก็เสด็จสวรรคต ขณะที่พระราชโอรสองค์ใหญ่พระชันษาได้ ๑๖ พรรษา

รัชชกาลที่ ๕

ตอนหัวต่อรัชชกาลที่ ๔ กับที่ ๕ เป็นตอนที่อยู่ใกล้อันตรายมาก ทั้งนี้เพราะรัชชกาลที่ ๔ เสด็จสู่สวรรคตเร็วเกินไป ยังทำการพลิกแผ่นดินไม่สำเร็จ เวลาที่รัชชกาลที่ ๔ ประชวรนั้นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนม์ได้เพียง ๑๕ พรรษา และก็ทรงประชวรอยู่เหมือนกัน แต่ทรงอุตส่าห์ไปเฝ้าพยาบาลพระราชบิดา พระราชบิดาเห็นพระพักตร์ซีดเซียวจึงไล่ให้ไปพักผ่อน พอไปพักผ่อนก็ล้มเจ็บทันทีมีพระอาการหนักมาก โปรดให้กรมหลวงสมร ฯ นำสิ่งของไปพระราชทานเป็นของเยี่ยม พอกรมหลวงสมรไปเห็นมีทหารจุกช่องล้อมวงอยู่ จึงนำความมากราบทูลรัชชกาลที่ ๔ ๆ ก็ทรงเข้าพระทัยว่าพวกเสนาบดีคงจะเลือกพระราชโอรสของพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่อยากจะทรงทราบให้แน่นอนจึงได้เรียกสมเด็จเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์มาแล้วก็ตรัสให้ไปประชุมเสนาบดีดูว่าจะเลือกผู้ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินดี ถึงแม้ใครจะเลือกใครก็ได้พระองค์ไม่ขัดข้อง ขอให้เห็นพร้อมกันก็แล้วกัน ที่ประชุมต่างก็เห็นว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นผู้ที่สมควรจะได้รับราชสมบัติ แต่รัชชกาลที่ ๔ เห็นว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังหนุ่มแน่นนักเกรงจะจุ้นจ้าน จึงตรัสให้สมเด็จเจ้าพระยาเป็นผู้ช่วยว่าราชการแผ่นดิน

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงจุ้นจ้านในทางผู้หญิงมาก เวลานั้นมีเจ้าจอมแล้วถึง ๒-๓ คน พระองค์เป็นศิษย์ของกรมพระปรมานุชิต วันหนึ่งกรมพระปรมานุชิตทูลกับรัชชกาลที่ ๕ ให้ทรงตริตรองให้ดี

เดี๋ยวนี้การแผ่นดินอยู่ในมือของผู้ใด แล้วชี้มือไปทางที่อยู่ของเจ้าคุณประยูรวงศ์ (ลูกสาวสมเด็จเจ้าพระยา ฯ) ซึ่งเวลานั้นมาอบรมอยู่ในวังกับเจ้าจอมมารดาเที่ยง ครั้นถึงวันวิสาขะรัชชกาลที่ ๕ ไปเวียนเทียนพอเห็นก็ดีใจ จึงให้ผู้ใหญ่จัดการ สมเด็จเจ้าพระยาก็ต้องยอมถวาย การทั้งนี้เป็นการเดินอุบายทาง Politic ได้อย่างยอดเยี่ยม

สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เป็นคนสำคัญ เป็น Regent มีอำนาจสิทธิ์ขาด ถ้าเราดูประวัติศาสตร์ของทุก ๆ ประเทศ จะเห็นได้ว่าการมี Regent มักจะเกิดเหตุชิงราชสมบัติกันเสมอ แม้ในคราวนี้ชนโดยมากก็ชวนจะคิดไปเช่นนั้นเหมือนกัน เช่นเดียวกับเจ้าพระยากลาโหมราชเสนาในแผ่นดินพระเชษฐา แต่ความจริงสมเด็จเจ้าพระยา ฯ หาได้มุ่งหมายเช่นนั้นไม่ นโยบายที่แสดงต่าง ๆ นั้นเป็นแต่เพียงให้เห็นว่า ท่านประสงค์อยากจะเป็น Regent ต่อไปตลอดชั่วชีวิตเท่านั้น

พอรัชชกาลที่ ๔ สวรรคตก็เรียกประชุมพระบรมราชวงศ์, ขุนนางผู้ใหญ่, สมณะและพราหมณ์ มีสมเด็จเจ้าพระยาเป็นประธานและกล่าวในที่ประชุมว่า พวกท่านทั้งหลายจะเห็นว่าผู้ใดเป็นผู้ที่สมควรจะได้ราชสมบัติต่อไป กรมขุนวรจักรซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ในเวลานั้นกล่าวขึ้นว่า เห็นแต่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นผู้ที่สมควรจะได้รับราชสมบัติต่อไป ครั้นแล้วสมเด็จเจ้าพระยา ฯ กล่าวต่อไปอีกว่า

เวลานี้ตัวกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ยังไม่มี ควรจะตั้งให้กรมหมื่นวิชัยชาญ (ลูกพระปิ่นเกล้า) เป็น ท่านจะเห็นอย่างไร

พวกขุนนางทั้งหมดก็พากันอึ้ง เพราะไม่เคยมีเยี่ยงอย่างมาแต่โบราณ วังหน้านั้นผู้ที่จะตั้งได้คือเจ้าแผ่นดิน ไม่เคยปรากฏว่าพวกขุนนางตั้ง และหลักที่ตั้งจะมีเกณฑ์ดังนี้

๑. พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกเอง

๒. โดยมากเป็นพระอนุชา

๓. ถ้าไม่มีพระอนุชาก็เป็นพระราชโอรส เช่น

รัชกาลที่	๑	กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์	เป็น	น้อง
,,	๒	,,	,,	,,	ลูก
,,	๓	,,	,,	,,	อาว์
,,	๔	,,	,,	,,	น้อง

การที่สมเด็จเจ้าพระยาทำผิดขนบธรรมเนียมเช่นนี้ มีคนออกความเห็นเป็น ๒ ทาง คือ

๑. เพราะสมเด็จเจ้าพระยาเป็น Regent คนเดียวต้องรับผิดชอบก็รู้สึกเปล่าเปลี่ยวใจ จึงคิดตั้งเชื้อพระวงศ์ไว้ให้ช่วยรับผิดชอบส่วนหนึ่งด้วย และทั้งจะเป็นการป้องกันความสงสัยว่าจะคิดมิดีมิชอบต่าง ๆ

๒. เป็นเพราะสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ได้เคยใช้กรมหมื่นวิชัยชาญมานานแล้ว เท่ากับเป็นลูกน้องผู้หนึ่งของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ สมเด็จ

เจ้าพระยา ฯ จึงคิดจะตั้งกรมหมื่นวิชัยชาญขึ้น เพื่อจะได้ใช้เป็นอาวุธปราบรัชชกาลที่ ๕

เมื่อเป็นเช่นนี้พวกมาประชุมอึ้งอยู่เป็นนาน ผลที่สุดกรมขุนวรจักร์พูดว่า ควรจะให้พระเจ้าแผ่นดินตั้งเอง สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ตอบว่า ท่านอยากจะเป็นกรมพระราชวังบวรมหาเสนาภิมุขเองหรือ กรมขุนวรจักร์ก็จำต้องนิ่งนิ่ง

สมเด็จเจ้าพระยาว่าราชการแทน อยู่จนกว่ารัชชกาลที่ ๕ หายประชวร แต่ถึงอย่างไรก็ดีพวกบุนนาคเป็นผู้รวบอำนาจไว้ เพราะพวกบุนนาคล้วนเป็นคนสำคัญ ๆ ในหน้าที่ราชการทั้งสิ้น

สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดมาก แต่เสียอย่างเดียวที่ขาดความรู้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องอาศัยผู้อื่น

มีชาวอังกฤษคนหนึ่งเป็นพวกค้นหนเรือได้เข้ามาเมืองไทย เวลานั้นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงใฝ่พระทัยในการทหารมาก จึงได้ว่าจ้างคนอังกฤษผู้นั้น (ชื่อว่าน็อค) มาเป็นผู้ฝึกหัดทหาร ต่อมามิสเตอร์น็อคได้กับคนใช้ของกรมพระราชวังบวรชื่อมะปรางเป็นเมีย จึงได้สนิทสนมกับไทยมาก รัฐบาลอังกฤษทราบก็เข้าใจว่าตาน็อคนี้คงจะรู้นิสสัยใจคอของคนไทยได้ดีจึงตั้งให้เป็นกงสุล มิสเตอร์น็อคผู้นี้รู้จักความบกพร่องของคนไทยเสียหมด และถ้าไม่พอใจอะไรขึ้นมาก็ตะคอกและขู่ว่าจะประกาศสงครามด้วยเสมอ สมเด็จเจ้าพระยาเป็นคนไม่มีความรู้จึงไปอาศัยความรู้ฝรั่งคนนี้ วันหนึ่งมิสเตอร์น็อคบอกสมเด็จ

เจ้าพระยาฯ ว่าประเทศที่ศิวิลัยแล้วเขาต้องมี Council of State สมเด็จเจ้าพระยา ฯ จึงมากราบทูลรัชชกาลที่ ๕ และต่อมามิสเตอร์น็อคออกความเห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินกำลังย่างขึ้นสู่ความเป็นผู้ใหญ่แล้วจะมามัวสอนไม่เพียงพอ ควรจะปล่อยให้พระองค์ไปดูกิจการตามบ้านเมืองนอกประเทศ ครั้นจะไปถึงยุโรปก็เปลืองมากจึงเห็นว่าควรจะไปเพียง Singapore ก่อน การที่ไปครั้งนั้นนับว่าเป็นประโยชน์มากเพราะพระองค์ได้เห็นกิจการบ้านเมือง ตลอดจนการรับรองต่าง ๆ จึงคิดจะตั้ง Council of State ในเมืองไทยและพอเสด็จกลับก็จัดตั้งขึ้น

การที่พระองค์เสด็จประพาสสิงคโปร์นั้นสำคัญมาก คือ

๑. ทรงรู้จักขนบธรรมเนียมฝรั่ง

๒. ทรงรู้จักข้าราชการฝรั่งที่สำคัญ ๆ ที่สิงคโปร์

พอเสด็จกลับก็คิดบำรุงฐานะการเงินของประเทศ ในเวลานั้นประเทศมีรายได้ทั้งหมดประมาณ ๔ ล้านบาท แต่ส่วนมากมักเข้ากระเป๋าขุนนางข้าราชการ คงตกเป็นของประเทศในราว ๓-๔ แสนบาท ทั้งนี้ในสมัยนั้นไม่มีเงินเดือนมีแต่เบี้ยหวัด พวกข้าราชการจึงค้าขายและหารายได้ในราชการซึ่งในสมัยนั้นไม่นับว่าเป็นของน่าอับอาย

พระองค์ได้ทรงตั้ง Council of State ขึ้น ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาฯ ได้เอาพวกพ้องของตนบรรจุซึ่งล้วนเป็นพวกบุนนาค แต่พวกบุนนาค

นี้แยกออกไปเป็น ๒ คณะ คือ พวกหนึ่งเข้ากับสมเด็จเจ้าพระยา ฯ อีกพวกหนึ่งเข้ากับรัชชกาลที่ ๕ คนที่สำคัญ ๆ มี พระยาราชสุภาวดี พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาภาสกรวงศ์ และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ท่านเหล่านี้ล้วนแต่เป็นคนหนุ่ม ได้เคยเป็นเพื่อนมากับรัชชกาลที่ ๕ ได้เคยกินเหล้าสาบานว่าจะช่วยเหลือกัน เนื่องจากพวกองคมนตรีใน Council of State นี้ล้วนเป็นพวกขุนนางทั้งนั้น สมเด็จเจ้าพระยาจึงมิได้ระแวง Coup d'état

๑. เมื่อตั้ง Council of State ได้แล้วก็คิดหาเงินเข้าหอรัษฎากรพิพัฒน์พวกองคมนตรีเห็นว่าการที่หาเงินจำจะต้องเอาจากพวกกระทรวงทะบวงการและเห็นว่าควรจะเอาจากกระทรวงเกษตรก่อนเพื่อน เพราะเป็นกระทรวงที่มีรายได้มาก จึงได้สั่งไปในนามของ Council of State โดยอ้างพระบรมราชานุญาต ให้กระทรวงเกษตร ส่งเงินรายได้มาหอรัษฎากรพิพัฒน์ เสนาบดีเกษตรเห็นว่าตนเป็นลูกน้องของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ก็ได้ใจ ขัดขืนไม่ส่ง Council of State จึงสั่งให้ริบราชบาตรของเสนาบดีผู้นั้นเสีย ทำเช่นนี้เป็นเหตุให้พวกเสนาบดีอื่น ๆ กลัว พากันส่งเงินมาแต่โดยดี

๒. ความเลวทรามของ Coup d'état มีอยู่บ้าง เมื่อคิดหาเงินเข้าหอรัษฎากรพิพัฒน์ได้สำเร็จแล้ว พวกท่านเหล่านี้ชักจะได้ใจ มาประชุมกันเห็นพร้อมกันว่า วังหน้านั้นกินเงินแผ่นดินตั้งแสนไม่ใช่พระญาติที่ใกล้ชิดและไม่ได้ทำอะไรให้เป็นประโยชน์เลย ถ้า

ตัดรายจ่ายได้แล้ว จะทำให้หอรัษฎากรพิพัฒน์มีรายได้เพิ่มขึ้นอีกมาก นี้คือ Coup d'état ครั้งที่ ๒ แต่พวก Council of State นี้ไปปูดให้พวกวังหน้ารู้ตัว พวกวังหน้าได้เรียกระดมพล แต่ฝ่ายวังหลวงหารู้ไม่ ต่อมาเกิดเพลิงไหม้ที่โรงไหม เป็นธรรมเนียมที่พระเจ้าแผ่นดินต้องเสด็จเวลาไฟไหม้ รัชชกาลที่ ๕ ได้เสด็จไปด้วยทหารเพียงเล็กน้อย พอผ่านไปทางวังหน้า เห็นทหารวังหน้าแต่งตัวขาวมากมายก็เอะใจ พอกลับจากดับเพลิง ก็เรียกระดมพลบ้าง ให้จุกช่องล้อมวง เกือบจะเกิดศึกกลางเมืองอยู่รอมร่อแล้ว เคราะห์ดีที่วังหน้าขลาดกว่าโดยไม่ไว้ใจตนเอง ได้ออกไปปรึกษาสมเด็จเจ้าพระยา ฯ เนื่องจากท่านฉุนวังหลวงมาแล้ว จึงแกล้งทำเฉยไม่ห้ามปรามเลยไปอยู่เสียที่ราชบุรีไปสร้างวังอยู่บนภูเขาวัง วังหน้าก็ไปหากงสุลอังกฤษเป็นคราวเคราะห์ที่กงสุลน็อคไม่อยู่ อยู่แต่ผู้แทน เนื่องจากอังกฤษอยากได้แหลมมะลายูอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงแนะนำให้แบ่งประเทศสยามออกเป็น ๓ ส่วน คือ ฝั่งตะวันออก แม่น้ำเจ้าพระยาให้รัชชกาลที่ ๕ ฝั่งตะวันตก แม่น้ำเจ้าพระยาถึงแม่น้ำแม่กลอง ให้สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ตั้งแต่แม่น้ำแม่กลองลงไปให้วังหน้า กงสุลอังกฤษได้มีใบบอกไปยังผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่สิงคโปร์ให้เข้ามาตัดสินเหตุพิพาทนี้ รัชชกาลที่ ๕ ได้จัดการรับรองเป็นอย่างดี และเอาอกเอาใจท่านผู้นั้นทุกอย่าง แล้วขอร้องว่าเรื่องนี้เป็นเหตุพิพาทในระหว่างราชตระกูล พระองค์เห็นว่าพอที่จะรับรองกันเองได้ ไม่จำเป็นถึงต้องแบ่งประเทศ ท่านผู้นั้น

เห็นว่าถ้าแบ่งสยามออกจริงอย่างว่าแล้ว ฝรั่งเศสก็คงจะเอาตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาไป อังกฤษก็จะได้ฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นท่าเลไม่เหมาะเหมือนฝั่งตะวันออก และอีกประการหนึ่งการแบ่งประเทศนี้อาจจะทำให้การค้าขายของอังกฤษในสยามเสื่อมลงก็ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่แบ่งประเทศสยามเป็นแต่ให้วังหน้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอีกหน ๑

๓. พอพระชนมายุย่างเข้า ๒๑ ก็ทรงปรึกษาสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ออกทรงผนวช สมเด็จเจ้าพระยา ฯ หามองเห็นรัฏฐประศาสโนบายของพระองค์ไม่ แต่ก็ยอมเห็นชอบด้วย พระองค์ประทับอยู่ที่สวนศิวาลัย พอทรงผนวชได้หน่อยหนึ่งก็ลาผนวชแล้วจัดตั้งการราชาภิเษกอีกครั้ง การราชาภิเษกคราวนี้ทำเองให้พวกชาวต่างประเทศเข้าใจว่าพระเจ้าแผ่นดินมีวิริยะ และความสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์ผู้เดียวได้ จึงเลิกติดต่อกับสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ด้วยเหตุนี้เองทำให้อำนาจของสมเด็จเจ้าพระยาถอยลง

๔. พระองค์ทรงอยากจะเห็นการปกครองในประเทศยุโรปตลอดจนการทหาร แต่ กองสุลน็อคแนะนำสมเด็จเจ้าพระยาว่าการไปมาเสียค่าใช้จ่ายมากมายนัก ไปแต่เพียงอินเดียก็เหมาะแล้วเพราะอินเดียปกครองอย่างยุโรป พระองค์ก็ต้องยอมเห็นพ้องด้วย ครั้นเมื่อเสด็จกลับมาแล้วได้ทรงเห็นการทหารและการปกครองบ้องกัน และรู้ว่าฐานะเมืองขึ้นของฝรั่งเศสนั้นยากแค้นเพียงไรได้นำเอาตัวอย่างมา แล้วตั้งฝึกหัดการทหารแบบอังกฤษขึ้นใช้ทำให้พระองค์มีอำนาจในการทหารขึ้นบ้าง

๕. ในตอนนั้นพระองค์ได้ตั้งกองทหารมหาดเล็กขึ้น และบรรจุพรรคพวกของพระองค์เองเข้าในกรมนี้ เช่น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นต้น ในสมัยนี้ได้มีองยี่เกิดขึ้นมากมาย เนื่องจากได้รับความอุดหนุนจากสมเด็จเจ้าพระยา ฯ รัชกาลที่ ๕ จึงออกอุบายว่าจำต้องแห่คเชนทรัศวสนานกันดีกว่าเพื่อจะได้ขู่ไม่ให้พวกองยี่กำเริบขึ้น สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ไม่แต่เห็นทางก็เห็นชอบด้วย ในขณะที่มีการแห่เช่นนี้เอง พระองค์ได้จัดการทหารไปในตัวเสร็จ เช่นตั้งกองทหารล้อมวังขึ้นเป็นอย่างสมัยใหม่ ส่วนสมเด็จเจ้าพระยาหารู้ไม่

คงจะได้คิดอ่านมาตั้งแต่รัชชกาลที่ ๕ แล้ว แต่ว่ายังไม่มี Reformation โอกาส เพราะเกรงว่าจะหาคนใหม่มาบรรจุในการงานไม่พอ พระองค์ได้คิดปราบพวกข้าราชการ แล้วคัดเลือกเอากรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ซึ่งนับว่ารู้ภาษาอังกฤษบ้างและเป็นคนเฉลียวฉลาด ให้เป็นทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับ Queen Victoria (พวกเจ้าเรียนภาษาอังกฤษจากแหม่มลีโนเวนส์) ได้เรียนรู้การปกครองจากอังกฤษ

สเรวิช

เป็นรัชชทายาทแห่งรัสเซียได้เข้ามาพักที่ญี่ปุ่น ๆ ก็เลยจำต้องเอาใจใส่อย่างรังเกียจ ผลที่สุดมีผู้ลอบทำร้ายโดยตีหัว พอท่านผู้นี้เข้ามาเมืองไทย ก็ได้จัดการรับรองเป็นอย่างดี และด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสนิทสนมกับรัชชกาลที่ ๕ มาก แม้ในคราวคับขันเช่นฝรั่งเศสจะรบ

กับเมืองไทย รัชชกาลที่ ๕ ได้โทรเลขตรงไปยัง สเรวิช ซึ่งเวลานั้นได้เป็น Nicholas II ให้ระงับเหตุ เนื่องจากเหตุ Russia เป็นสัมพันธมิตรกับฝรั่งเศส จึงห้ามฝรั่งเศสไม่ให้รบไทย

การปกครอง

ได้เอาศาลตามกระทรวงต่าง ๆ มารวมกันเข้าตั้งเป็นกรมยุติธรรม ยกเว้นแต่ศาลรับสั่งยังคงให้ขึ้นแก่กระทรวงวังตามเดิม ได้จัดตั้งกระทรวงนครบาล ดูแลการงานฉะเพาะในกรุงเทพ ฯ และเนื่องจากมีการก่อสร้างหลายประการ จึงได้ตั้งกระทรวงโยธาธิการ ซึ่งนับว่าเป็นกระทรวงที่สำคัญมาก (ต่อมากระทรวงนี้เรียกว่ากระทรวงพาณิชย์)

รถไฟสายแรกคือจากกรุงเทพ ฯ ไปปากน้ำเป็นของบริษัท สร้างในปี ร.ศ. ๑๑๑ ไทยเห็นว่ารถไฟให้ผลดี รัฐบาลจึงคิดทำเองบ้าง เวลานั้นประจวบเป็นเวลาที่กำลังเป็นอริกับฝรั่งเศส จึงเห็นว่ามณฑลอิสาณนี้ห่างไกลจากการปกครองมาก จึงได้สร้างรถไฟสายนี้ขึ้นเพื่อความจำเป็นในทางสงคราม ต่อมาได้สร้างทางอื่นต่อไป คือ สร้างทางแยกที่บ้านนายี่ (คือ บ้านภาชีเดี๋ยวนี้) ต่อขึ้นไปจนถึงอุตตรดิตถ เนื่องจากพวกเงี้ยวได้มาก่อความวุ่นวายทางเหนือ ความจำเป็นในทางสงครามนี้เองบังคับให้สร้างไปจนถึงเด่นไชย (แพร่)

เนื่องจากเพื่อจะตัดความยุ่งยากเรื่องสภาพนอกอาณาเขตต์ ไทยได้ยกกลันตันและตรังกานูให้แก่อังกฤษ แล้วอังกฤษยอมให้ชาติตนและคนในบังคับทั้งปวงมาขึ้นต่อศาลไทย แต่ต้องให้คนอังกฤษมากำกับและพิจารณาคดีด้วย ศาลเช่นนี้เราเรียกว่า Mixed Court และในขณะเดียวกันนั้นเอง เราได้ยืมเงินจากอังกฤษมาสร้างทางรถไฟสายใต้ ฉะนั้นทางรถไฟสายใต้ที่เกิดขึ้นก็เพราะพยายามหลีกเลี่ยงสภาพนอกอาณาจักร การรถไฟนี้ทำให้การขายข้าวของราษฎรได้ผลดีมาก แต่เสียที่ทำให้พวกจีนไปตั้งฐานะในที่ลึกเข้าไปทุกที

กระทรวงมุรธาธร

ในสมัยนั้นพระราชลัญจกรเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีการเซ็นชื่อ ใช้ตราประทับแทน ด้วยเหตุนี้เองจึงจำเป็นต้องระวังรักษาตราให้ดี จึงได้ให้กระทรวงมุรธาธรเป็นผู้เก็บรักษา และต่อมากระทรวงนี้ได้เพิ่มการงานให้ คือ เป็นเจ้าของบัตรและตรา

ตราสำคัญอย่างไร

ตรานี้ได้เป็นธรรมเนียมต่อมาแต่ครั้งอดีต ภายหลังได้มีการใช้แถบและสายสะพาย ประกอบเป็นเครื่องราชอิสสริยาภรณ์สำหรับประดับเกียรติยศ

๑. ข้าราชการคนใดมีความดีความชอบทั้งทำงานมานาน แต่ครั้นจะเอาเงินให้รางวัลหรือก็ดูอย่างไร จึงเอาตราให้แทน

๒. ตรานั้นถึงแม้จะเป็นของราคาถูกก็ตาม แต่มักนิยมกันว่าเป็นเกียรติยศยิ่งกว่าที่ได้เงินเสียอีก

๓. พวกชาวต่างประเทศ ชอบได้เหรียญตรามากกว่าเงินและทองเสียอีก เพราะรู้สึกว่าเป็นของที่มีเกียรติยศมาก ฉะนั้นไทยเราจึงได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นการประหยัดทรัพย์ด้วยประการหนึ่ง

สาเหตุที่ไทยกับฝรั่งเศสรบกันในปี ร.ศ. ๑๑๒

สาเหตุเนื่องจากเมืองฮ่วน (หัวพันห้าทั้งหก) เมืองฮ่วนนี้เดิมขึ้นอยู่กับกรุงศรีสัตนาคนหุต ครั้งถานนาไทยแยกออกเป็น ๒ ตอน คือ หลวงพระบางกับเวียงจันทร์ เมืองนี้ได้แบ่งไปขึ้น คือ ส่วนเหนือขึ้นกับหลวงพระบาง ส่วนใต้ขึ้นกับเวียงจันทร์ ครั้งสมัยรัชชกาลที่ ๑ ไทยได้ยกไปตีเมือง เวียงจันทร์ และหลวงพระบาง มาเป็นเมืองขึ้น ฉะนั้นเมืองนี้ก็ต้องนับว่าขึ้นอยู่กับไทย

ต่อมาเจ้าอนุเป็นกบฏหนีไปพึ่งญวน ๆ ได้ส่งทหารมาช่วยรักษาต่อมาไทยได้ยกกองทัพไปปราบปรามกลับมาเป็นของไทยอีก และได้ทำลายเมืองเวียงจันทร์สำเร็จในรัชชกาลที่ ๓ แต่พวกญวนก็คงไปมาค้าขายกับเมืองฮ่วนอยู่เสมอ ส่วนสิบสองจุไทยและหัวพันห้าทั้งหกก็คงมาขึ้นกับหลวงพระบาง แต่หลวงพระบางก็คงขึ้นกับไทยตามเดิม จึงนับว่าเมืองฮ่วนนั้นเป็นของไทย

ต่อมาในรัชชกาลที่ ๕ ได้เกิดศึกฮ่อ (จีน) ขึ้น พวกนี้ได้จัดเป็นกองทัพอย่างกองโจรเที่ยวรุกรานฝรั่งเศส แล้วได้มารุกรานใน

อาณาเขตต์ไทยในบริเวณหลวงพระบาง สิบสองปันนา สิบสองจุไทย ไทยได้ส่งกองทัพออกไปปราบปราม ๒ กอง คือ กองหนึ่งในความควบคุมของกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ไปตั้งที่หนองคาย อีกกองหนึ่งในความควบคุมของเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) ยกไปทางหลวงพระบาง แต่ก็ไม่ได้ผลจริงจังอะไรนัก

ฝรั่งเศสกับอังกฤษนั้นได้พยายามแข่งขันกันที่จะมีอำนาจในอินโดจีน อังกฤษได้ส่งคน ๒ คนเข้ามาชื่อ โฮ่ฮาเล็ด กับ กัวรกุน เข้ามาในเมืองไทย เพื่อจะขอสร้างทางรถไฟจากตากไประแหงและถึงพายัพ เนื่องจากท่านกราลิเยร์ได้กล่าวว่า แม่น้ำทั้ง ๕ สาย คือ อิระวดีและแม่น้ำโขงเป็นต้น ล้วนแต่เป็นแม่น้ำที่นำไปสู่เมืองจีนได้ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงอยากได้แม่น้ำโขงนี้นักหนา ไทยได้คัดค้านอย่างแข็งแรงไม่ให้สร้าง และอังกฤษก็ไม่ว่ากระไร แต่ขออนุญาตตั้งกงสุลที่เชียงใหม่ มองเซียระเด็กส์ อัครราชทูตในเวลานั้นทราบก็เอะอะมะเทิ่งบอกไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส ๆ จึงขอตั้งกงสุลขึ้นที่เมือง หลวงพระบาง กงสุลที่ประจำเมืองหลวงพระบางนี้ชื่ออาร์ปาวี กงสุลอาร์ปาวีนี้เป็นคนฉลาด ไปไหนก็ศึกษาขนบธรรมเนียมความเป็นไป และประวัติศาสตร์ของประเทศนั้น ๆ คราวศึกฮ่อนั้นต้องหนีมาพึ่งกองทัพไทยที่หนองคาย ต่อมาอาร์ปาวีได้เลื่อนขึ้นเป็นราชทูต อาร์ปาวีนี้ได้รายงานถึงเขตต์แถบหลวงพระบางว่าอุดม (ซึ่งความจริงมีแต่เขา) และความเป็นไปต่าง ๆ ส่งไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส ๆ ก็เดินโปลิซีคิดจะเอาเมือง หลวงพระบาง

ในขณะที่ฮ่อรุกรานไทย ได้รุกรานฝรั่งเศสด้วย ฝรั่งเศสกับไทยจึงได้ร่วมมือกันต่อสู้ฮ่อ แต่ในขณะที่รบนั้นเอง ฝรั่งเศสก็เข้ายึดเอาสิบสองจุไทยและสิบสองปันนาเสียเฉย ๆ และขณะนี้เองฝรั่งเศสก็ต้องหันไปปราบพวกญวนกบฏ ไทยก็เลยถือโอกาสเข้ายึดเอาหัวพันห้าทั้งหกไว้บ้าง ผลที่สุดไทยกับฝรั่งเศสตกลงปันแดนกัน เนื่องจากกองทหารอยู่ใกล้กันนั่นเอง จึงได้เกิดสงครามขึ้นอย่างประปรายระหว่างพวกทหาร แต่เนื่องจากไทยจับกัปตันโทซอร์ไว้ฝรั่งเศสก็จับเอาพระยอดเมืองขวางไว้บ้าง แล้วสั่งให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสคุมตัวมากรุงเทพฯ พรรคพวกของพระยอดเมืองขวาง ได้เข้าช่วยในระหว่างทาง และได้ฆ่าคอสคูรองซึ่งเป็นเจ้าพนักงาน เรื่องนี้สำคัญมากฝรั่งเศสถือเอาเป็นข้อสำคัญใหญ่โตจะประกาศสงครามกับสยาม และได้ส่ง เดอมิรเดอรีเยร์มาคัดสินคดี อังกฤษก็ส่งเรือรบชื่อว่าสวิซ เข้ามาเพื่อรักษาความปลอดภัยของประชาชนอังกฤษ ส่วนฝรั่งเศสก็ส่งเรือรบคูตังค์เข้ามาบ้าง แต่เห็นว่ากำลังไม่เพียงพอจึงได้ส่งเรือรบเพิ่มเติมมาอีก ๒ ลำ คือ เรือคอมเมต์ กับ คอสตองมาอีก ทางป้อมจุลจอมเกล้าได้ส่งโทรศัพท์ห้ามไม่ให้เข้ามา แต่เรือทั้งสองขึ้นเข้ามา ทางป้อมจึงได้ยิง เวลานั้นเรือของเราที่ทันสมัยมีลำเดียว คือเรือมงกุฎ จึงไม่สามารถที่จะกันฝรั่งเศสไว้ได้ ฝรั่งเศสได้แล่นเข้ามา ไทยเรายอมแพ้ ฝรั่งเศสปรับสามล้านบาท ไทยขอร้องให้รัสเซียช่วยไกล่เกลี่ย ไทยยกเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมณฑลพระตะบองให้แก่ฝรั่งเศส และฝรั่งเศสได้เข้ายึดเมืองตราดจนกว่าจะทำตามสัญญาเสร็จ